

את עצמו כשליח שלה בהסתדרות הכללית וחש חובה לראווג לחבריה שנותרו בפולין. באוקטובר 1937 החליטה מזכירות הקיבוץ המאוחד להטיל על שניים מחבריה לצאת לאתונה כדי להתחיל בארגון עלייה בלתי לגאלית לארץ. השניים, יהודה ברגינסקי, חבר קיבוץ גבעת השלושה, ולוי שוורץ, שהיה קודם לכן גזבר "החלוץ", הספיקו לרבוש ניסיון מוקדם בענייני העפלה כשעסקו בשיגור "ולוס". אליהם הצטרף באירופה זאב שיגר מקיבוץ איילת השחר, ששהה בפולין בשליחות הקיבוץ המאוחד כמרכז "החלוץ". השלושה היו לצוות הראשון שהיה משותף ל"החלוץ" ולקיבוץ המאוחד ועסק בחידוש ההעפלה. צוות זה היה לגרעין שממנו צמח, בגלגול מאוחר יותר, המוסד לעלייה ב', הארגון שניהל, בזיקה אל הנהגת היישוב, את פעולות העלייה הבלתי לגאלית עד לקום המדינה.¹

את התוקף המוסרי ואת הלגיטימציה האיריאולוגית למבצעי ההעפלה העניקה המנהיגות האקטיביסטית בהנהגת תנועת העבודה וכראשה יצחק טבנקין וברל בצנלסון. כדל התעלם מחילוקי הדעות שהיו לו עם טבנקין בעניין איחוד התנועה הקיבוצית והעניק את בדכתו ואח תמיכתו המלאה ליחזמת הקיבוץ המאוחד לחדש את העלייה הבלתי לגאלית. השניים פעלו בניגוד לדעת חברים אחרים בהנהגה המדינית של היישוב וכראשם בן-גוריון, שעד שלהי 1938 העדיפו פעילות חוקית ושללו בתוקף את העלייה הבלתי לגאלית. בן-גוריון וחבריו חששו מפני כרסום בדימוי החיובי של התנועה הציונית, ומפני פגיעה בשיתוף הפעולה החיוני עם ממשלת המנדט. זו עלולה הייתה לסכן, לדעתם, את העלייה החוקית ואת התקוות להקמח מדינה יהודית במסגרת תכנית החלוקה. בן-גוריון גם לא האמין שניתן יהיה לארגן עלייה בהיקפים משמעותיים ללא היתר מהבריטים. אולם בדל לא הסכים לבחון את העלייה לארץ באמות מידה של היגיון ותועלת בלבד, וראה בהעפלה גורם היסטורי שבכוונו לעצב מדיניות. הקיבוץ המאוחד היה הגוף היחיד בתנועת העבודה שההעפלה הייתה, באותן שנים, חלק בלתי נפרד מפעילותו. בהנהגת ההסתדרות הכללית ובמפא"י נחלקו הדעות בין "אקטיביסטים" ל"מתונים", ורבים, וכיניהם מזכיר ההסתדרות דוד רמז, הזדהו עם הגישה הפרגמטית של בן-גוריון. בשנים 1937-1938 נקט הוועד הפועל של ההסתדרות עמדת פשרה מעורפלת, שאמנם לא הטילה איסור על שליחי הקיבוץ המאוחד, חברי ההסתדרות, לעסוק בחו"ל בענייני ההעפלה ולא מיצתה את הדין עם "פורצי הגדר", אך גם לא סמכה ידן על פעילות זו ולא העניקו לשליחים מעמד רשמי של שליחים מטעמה.² באותן שנים לא היה סיכוי להעביר החלטה חד-משמעית בזכות ההעפלה בהנהלת הסוכנות היהודית, בהסתדרות או במפא"י, שכן מקבל ההחלטות בגופים אלה היו בחלקם אותם אישים.³

המפקדה הארצית של ההגנה המשיבה לראות עצמה בפופה למרות המוסדות העליונים שי היישוב, כלומר להנהלת הסוכנות היהודית, ומן הבחינה הפורמלית, לא היה לה שום קשר עם התארגנות ההעפלה. אולם, הלכה למעשה, מרבית הפעילים המרכזיים מן האגף ההסתדרות של מרכז ההגנה הזדהו עם רעיון "העלייה העצמאית". למרות שלא קיבלו אישור לכך מהמרכז הם קיימו קשרים עם גורמי ההעפלה וסייעו להם, במידת יכולתם, שגורו גזירה שווה מ הזכות לקיים הגנה עצמית, בלתי תלויה בבריטים, למען ביטחוננו של היישוב, להצדקה המוסרית לעלייה עצמאית על מנת להציל יהודים.⁴ את ההתייצבות לימין ההעפלה בארגון ההגנה הוביל האקטיביסטים יוצאי אחדות העבודה ובמיוחד אליהו גולומב ושאר, ולצדם רב הזו וישראי

החלוץ
א

פרק שמיני

המוסד לעלייה ב'

באוגוסט 1934 הגיעו על סיפון האנייה "ולוס" שלוש מאות וחמישים צעירים יהודים מפולין והוררו בחוף עמק חפר. ככך ניתן האוח לתחילתה של תקופת ההעפלה - הלא היא העלייה הבלתי לגאלית המאורגנת לארץ-ישראל, שנעשתה כרובה דרך הים. שיגורה של "ולוס" היה פרי יוזמתה של תנועת "החלוץ" בפולין, שנעורה באישים מרכזיים כמחנה הפועלים בארץ ובראשם ברל בצנלסון ואליהו גולומב. פעילות זו באה כדי לפתור מצוקה של רבים מחברי התנועה, שסיימו את הכשרתם בפולין, אך התקשו להשיג רישיונות עלייה (סרטיפיקטים) לארץ. הקושי נבע מהעובדה שתנועת "החלוץ" מנתה ב-1933 עשרות אלפי חברים, בעוד שהמנדט הבריטי הגביל את מספר רישיונות העלייה שניתנו ליהודים מחוסרי הון. ההגבלה פגעה במיוחד בחברי "החלוץ" במזרח אירופה, שלא עמדו באמות-המידה הכלכליות שנקבעו בתקנות ההגירה. רק מעטים מביניהם זכו אפוא ברישיונות עלייה חוקיים, ומספר הממתנים גדל בהתמדה וההמתנה התארכה עד לארבע וחמש שנים.

בעקבות הצלחת מסעה הראשון שוגרה "ולוס" פעם נוספת לארץ, חודש מאוחר יותר, ועליה קבוצת מעפילים במספר רומה. אולם הניסיון השני לא עלה יפה. משמרות מוגברים של המשטרה הבריטית לא אפשרו להוריד לחוף אלא ארבעים ושמונה עולים בלבד והשאר נאלצו לעשות דרכם חזרה לפולין בדרך תלאות שנמשכה חודשים אחדים. הביטחון הצורב, שהיה כרוך גם כהפסד כספי ניכר, שיתק את מפעל ההעפלה של תנועת העבודה למשך כשלוש שנים.

רק בסתיו 1937 חידש מחנה השמאל הפועלי את מבצעי ההעפלה. לכך קרמה פעילוחם של שני גורמים: תנועת "החלוץ" באירופה והקיבוץ המאוחד בארץ. "החלוץ" בפולין פנה בקריאות עזרה לסוכנות היהודית ולהסתדרות הכללית ותבע את חירוש פעולות ההעפלה. בשנים אלה הופיע מבשול נוסף בהענקת רישיונות עלייה ליהודי פולין. בעטיין של רדיפות היהודים בגרמניה הנאצית גדל מספרם של הפליטים היהודים, והחל מאמצע שנות השלושים הם היו הראשונים לקבל סרטיפיקטים. נוכח זאת, גברו מצוקתם ותסכולם של חברי "החלוץ" בפולין ובשאר ארצות מזרח אירופה.¹

גורם נוסף שהשפיע, ללא ספק, על חירוש מאמצי ההעפלה היה התחרות עם התנועה הרביזוניסטית. לאחר פרישתם מההסתדרות הציונית חידשו הרביזוניסטים את העלייה הבלתי לגאלית, הקימו מרכז עלייה והחלו לשגר לארץ בהצלחה ספינות קטנות שעליהן כחמישה-עשר-עשרים מעפילים.²

הזרם האקטיביסטי של הקיבוץ המאוחד, שהיה קשור קשר היסטורי לתנועת "החלוץ", ראה

י, אם כי האחרונים גילו מעורבות פחותה. מאיר דוטברג, לעומתם, עסק בענייני ביטחון זכר.

העובדה שחברים מהאגף ההסתדרותי במפקדה הארצית היו מעורבים בהעפלה הייתה נוחה על הנוגעים בדבר. היא הבטיחה שחברי ההגנה מן השורה יירתמו לעזרת מבצעי ההעפלה, בין שהורדת המעפילים אל החוף ופיוזום ברחבי הארץ, או בארגון הקשר האלחוט עם אניות מעפילים ואיסוף מידע מוריעני. פעילות זאת יכלה להתבצע בלא שהנהגה המדינית של ישוב תישא באחריות לעלייה הבלתי חוקית ולהשלכותיה, ובלא שמפעל ההעפלה יהיה נתון עד המגבלות של משטר הפריטט בהגנה. שליחי ההסתדרות במרכז ההגנה העבירו לירי נציגי המחנה האזרחי מידע על ההעפלה ועל חברי ההגנה שגויסו לסייע במבצעי ההעפלה, אך לא בעו מהם החלטה כלשהי או נטילת אחריות. נציגי המחנה האזרחי לא הסתייגו מהסדר זה. שנים מאוחרות יותר היו כמה ניסיונות לבנות את המוסד לעלייה ב' על בסיס פריטטי, אך אול העיר, כי "הצלחנו להתחמק מכך".⁷

גולומב, הגם שהיה מיוזמי רעיון העלייה הבלתי לגאלית בתחילת שנות השלושים, ומעורב פרשת "ולוס" ב-1934, התלבט קודם שנכנס שוב בעובי הקורה של ענייני ההעפלה בסתיו 193. הוא גילה הבנה לאילוצים המדיניים שהנחו את בן-גוריון בהתנגדותו להעפלה ונרתע לחלוק על דעותיו, למרות שעקרונית ורגשית הוסיף להזדהות עם רעיון העלייה העצמאית. פני צאתו של יהודה בדיגנסקי ליוון הבהיר לו גולומב, כי לא יוכל לסייע לו באורח מעשי אלא ק לאחל לו הצלחה.⁸ באותה תקופה, בעיצומם של מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, היה גולומב זקוע ממילא בענייני ביטחון שוטפים ובנושאים מדיניים, כמו המשא ומתן עם הדכיוניסטים, וגזלו את עיקר תשומת לבו וזמנו. אמנם, גם שאול היה טרוד בענייני ההגנה, אבל בניגוד גולומב תמך ללא סייג בניסיונות אנשי הקיבוץ המאוחד לחדש את ההעפלה מאירופה ואף וייע בידם ככל הנדרש.

שליחי הקיבוץ המאוחד חכרו ביוון את האנייה "פוסידון", שעמדה להפליג לארץ עם כמה ישרות מעפילים. ב-12 בנובמבר 1937 בא לארץ זאב שינר כדי לקבל את הסכמת הנהגת ויישוב ליציאת האנייה, וכדי לטפל בצדדים המעשיים של הורדת המעפילים אל החוף. תחילה נגש שינר בישראל גלילי ולמר מפיו כי בנושא עקרוני זה יצטרך לקבל את הסכמתו של בן-גוריון לפעולה. ברל כצנלסון שהיה באותו זמן בטיפול רפואי בחו"ל, ועם גולומב לא שש שינר לשתוח בעניין זה בשל עמדתו הלא ברורה בנושא.⁹ מבין הפעילים הבכירים של תנועת הפועלים נמפקדת ההגנה, היה שאול הקרוב ביותר לאנשי הקיבוץ המאוחד שעסקו בהעפלה והיחיד שעל עזרתו ועצתו יכול היה שינר לסמוך.

ביום הגיעו ארצה פגש שינר בשאול וגולל באוזניו את הפרשה. בדבריו נגע אך ורק בהיבט ההומניטרי של מצוקת אלפי אנשי "החלוצים" בפולין הזקוקים להעפלה כ"אוויר לנשימה" ולא התייחס לתמונה הכוללת של ההעפלה כמאבק פוליטי-ציוני. על השיחה ביניהם סיפר: "שאול נלה הבנה לנקודה זו ולמרות כל מיני קשיים, אשר הוא ראה, הוא אמר שרק בגלל זה [מצוקת חברי 'החלוצים' כדאי וכדאי, ובאם כבר התחלתם ואם עשיתם ואם צריך לנסוע [אז] על אחת כמה וכמה". השניים סיכמו ללכת יחד אל בן-גוריון כדי לשכנעו לאשר את מבצע ההעפלה של "פוסידון".¹⁰

הפגישה עם בן-גוריון התקיימה בירושלים ב-15 בנובמבר בנוכחות ישראל גלילי וישראל בד יהודה (אידלסון), מזכיר הקיבוץ המאוחד. גולומב הזמין גם הוא אך לא הגיע, כנראה מחמת אי-הבנה. לאחר ששמע את דברי שינר הסביר לו בן-גוריון את התנגדותו הנובעת מן הנוק העלול להיגרם לעלייה הלגאלית. בתחילת השיחה לא הבין בן-גוריון שמדובר ב"דבר שהוא כבר בעשייה". משהתחוד לו כי הפלגתה של "פוסידון" הנה עובדה מוגמרת, סערה רוחו והוא איים כי יתבע לרין את שינר ואת המעורבים האחרים בפרשה בפני בית הדין של ההסתדרות. שינר ביקש להשיב אך בן-גוריון לא אפשר לו לומר את הדבר וביקש לשמוע את דעתו של שאול. שאול ענה בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים, כי "אחרי שיקול דב צורכי תנועת החלוצים בפולין מחייבים את הרבר הזה". גם הנוכחים האחרים התבטאו ברוח דומה ותמכו בפתיחת אפיק עצמאי לעלייה.¹¹

בן-גוריון התרכך למשמע הדברים ולכסוף פסק: "כלילה שהם [המעפילים] יגיעו לחופי הארץ תבואו ותעידו אותי משנתי ואני הולך הראשון לעזור להם בהורדה. מאותו רגע שיהודי מגיע לחופי הארץ — הוא בשבילי יהודי כשר כמו זה שהגיע בעלייה רגילה".¹² בן-גוריון התקשה להמשיך ולהתנגד למה שנתפש כפתרון למצוקה חריפה של יהודים והוא השלים עם הגעת "פוסידון", אך הבהיר כי להבא לא יסכים לפעולות כאלה.

הגעתה של "פוסידון" לחופי הארץ ב-12 בינואר 1938 הסתרה לא רק מהבריטים, אלא גם מפני מוסדות התנועה הציונית וההסתדרות.¹³ שישים וחמישה מעפילים הורדו בחוף עמק חפר. שאול שהה באותה העת באירופה בענייני רבש, אך גולומב נכח במקום.

במרס 1938 חזר שאול לארץ כדי להשתתף במשימות ההגנה ובמבצעי העלייה על הקרקע של יישובי "חומה ומגדל", ומעורבותו בענייני ההעפלה הייתה מזערית. הוא נמנה עם חברי "הקבוצה היוזמת", שהייתה מעין שדולה של אקטיביסטים, חברי תנועת העבודה, שסייעו לעבודת שליחי ההעפלה באירופה. חברי הקבוצה נהגו להיוועד, מעת לעת, ולדון בנושאים הקשורים להעפלה. פגישותיהם התקיימו בביתו של ברל כצנלסון בתל-אביב, במשרדי הוועד הפועל של ההסתדרות ברחוב אלנבי, ולפעמים גם אצל סבנקין בקיבוץ עין חרוד. הדרכ המשתתפים בפגישות לא היה קבוע ופרט לשאול הודמנו אליהן אליהו גולומב, דב הוז, ישראל גלילי, ברל רפפור, דוד הכהן, גולדה מאיר ואחרים.¹⁴ בדיגנסקי, למשל, מספר בזיכרונותיו כי דיווח לחברי "הקבוצה היוזמת" על מצב העניינים ביוון, וכי הציע לארגן קבוצות עולים גדולות יותר, של שלוש-מאות איש ויותר, אך נתקל בהתנגדות חלק מהמשתתפים מחשש לכישלון, והרעיון ירד מעל הפרק.¹⁵

נשאלת השאלה, כיצד השקפתו של שאול ברבר בפירות ההגנה להנהגת היישוב והחנועה הציונית עלתה בקנה אחר עם תמיכתו בעלייה הבלתי לגאלית. כיצד ניתן להסביר את החירות שנטל לעצמו לנהוג בעניין ההעפלה בניגוד לעמדת הנהגה המדינית המוסמכת, שער סוף שנת 1938 שללה את רעיון העלייה העצמאית. וזאת כשבן-גוריון השווה את פעילותם העצמאית של שליחי הקיבוץ המאוחד באירופה, למעשיהם של אנשי "השומר" בשנות העשרים שגרמו להרחקתם מן ההסתדרות.¹⁶

שאול, במידה רבה של צדק, לא ראה דמיון בין ההעפלה לבין מצבים אחרים שהיה בהם משום חשש לערעור על סמכותם של מוסדות היישוב, שהרי באותן שנים עצמן נחלץ להגן

יפות על מדיניות "ההבלגה" שכפו "המוסדות" על ההגנה. באבחנה שעשה הסתייע שאול דתו של ברל כצנלסון, שנחשב לסמכות הרוחנית והמוסרית העליונה של תנועת העבודה ך ללא סייג בעלייה הכלתי לגאליה. תמיכתו נטלה, במידה רבה, את העוקץ מעמדת הדרג יני בהנהלת הסובנות היהורית. מעבר לכך, שאול אף התדרשם כי אין התנגדות הר-משמעית ייה הכלתי לגאליה מצד ההנהגה המדינית כראשות בן-גוריון ומצד ההסתדרות. הוא ראה ודתם הסתייגות בלכר שנבעה מתוך מה שנתפס כאילוץ טקטי וזמני הקשור בנסיבות יניות, כאשר למעשה הם מסכימים בשתיקה עם העוסקים במלאכת ההעפלה, בבחינת "אין שרים, אך גם אין מפדיעים". בשום פנים ואופן לא ראה שאול בהעפלה פעולה החותרת ו יסודות הסדר הפוליטי-חברתי של היישוב או מסכנת את יעדי המפעל הציוני. התפנית זחוללה בעמדת ההנהגה הציונית בסוגיה זו מסוף 1938 ואילך, המחשישה זאת יותר מכול. משהתברר כי בריטניה מסתלקת מתכנית החלוקה ומדיניותה הופכת פרר-ערבית, וכשהורע ם של היהודים בגרמניה ובארצות אחרות, השתנה כהררגה יחס מוסדות היישוב וההנהגה ונית אל העלייה הכלתי לגאליה. בתחילת 1939 הגיעו חברי ההנהלה הציונית לכלל מסקנה זין מנוס מנקיטת מדיניות של אי-שיתוף פעולה עם ממשלת המנדט. בן-גוריון שינה את נו בנושא מן הקצה אל הקצה ותבע עלייה עצמאית תוך מאבק בלתי מתפשר בבריטים. ם הוא מצא את עצמו בעימות עם תומכי ההעפלה, והפעם מן הסיבה ההפוכה. בן-גוריון י שיש לנצל את ההעפלה כמנוף למאבק פוליטי המוני וגלוי נגד בריטניה כדי לנפץ את ינות הספד הלכן — מלחמה באמצעות עלייה ולא מלחמה על עלייה. בן-גוריון הגה רעיון גלות לארץ, כהפגנת כוח חר-פעמית, אלפי עולים, בכלי שיט שונים, לאלץ את אנגליה ווע בכוח את כניסתם לארץ, ובדרך זו לגייס את חמיכת רעת הקהל העולמית, ולפתוח פתח שא ומתן מדיני מחורש עמה.¹⁷

אולם פעילי ההעפלה, ובהם שאול, שללו רעיון זה של בן-גוריון והעדיפו לשמור על אופיה שאי של ההעפלה שהיה בעיניהם תנאי הכרחי להצלחתה. הם דאו בהעפלה, כראש ובראשונה, על של הצלת יהודים והעלאתם לארץ-ישראל כחשאיית מדבית. מסיבה זו הם התנגדו קיפות לצעדים פומביים והאוחתניים שעלולים היו לגרום לחשיפה ולסיכון של העולים, של לי האניות, של צוותיהם ושל שיטות עבודתם. ואכן עמדתו של בן-גוריון נדחתה על-ידי זלת הסוכנות והוועדה המדינית של מפא"י.¹⁸

*

י וגמור היה עם שאול לטפל ביסודיות במחלת האורטיקדיה המציקה, וזו הייתה העילה ויאתו ללונדון פעם נוספת בפברואר 1939, ולהחלטתו להישאר בה בכל שייודש עד לריפויו לחלופין, עד שיוואש מכך לחלוטין.¹⁹ אבל כמו בנסיעותיו הקורמות לחו"ל חדרו יחד יניו הפרטיים עם "עסקים". יציאתו ללונדון נעשתה בשליחות מרכז ההגנה, כשמונה לאחראי ניניו הרכש באירופה במקומו של דוד שאלתיאל, שהיה עצור בגרמניה.²⁰ שהותו באירופה ארכה עד לעשרה חודשים, הרבה מעבר לצורכי הטיפול הרפואי, והסתיימה כמעט חודשיים חר שפרצה מלחמת העולם השנייה. באותו הזמן לא הרבה שאול לעסוק בנושאי רכש, שכן ה רוכזו בעיקר כפולין ונוהלו, באמור, על-ידי יהודה ארזי. במקום זאת החל שאול להשתלב

בפעולות ההעפלה של אנשי הקיבוץ המאוחד באירופה, ואלה נעשו, בהדרגה, לעיקר עיסוקו. עם בואו ללונדון התאשפו שאול בבית חולים, במצוותו ובהשגחתו של ד"ר קונין, לבדיקות כלליות. מתצית היום, עד הצהריים, הוקדשה לטיפולים ולקבלת ודיקות ותרופות, ואילו בשעות אחר הצהריים היה פנוי לענייניו. לעת ערב חזר להתאשפו בבית החולים.

הימים היו ימי ועירת סנט ג'יימס שהתכנסה בלונדון, לאחר שתכנית החלוקה ירדה מעל הפרק. הוועדה כונסה על-ידי הבריטים למציאת מוצא מדיני מן המכוי הסתום שאליו נקלע הסכסוך היהודי-ערבי בארץ-ישראל. שאול השתתף בחלק מישיבות ה"פנל" — הגוף המייעץ למשלחת היהודית שמנה במה עשרות אנשים. הוא היה אמנם מעורר מהעמדה התקיפה שהציג הצד היהודי בדיונים, אך סבר שצריך לפתוח ב"מאבק נואש" נגד טבעת החנק שבה היה נתון היישוב בארץ והפיכתו "מיעוט לעולם".²¹ נוסף על כך פקד שאול את משדרי הסוכנות היהודית בלונדון וחירש את קשריו עם עשידי יהדות בריטניה שתורמו מהונם לרכש, ולאחר מכן גם להעפלה. לצוות הרפואי של בית החולים, שהיה סקרן לרעה מיהו החולה שמרבה כל כך להתקשר לכל מיני מקומות מחוץ לבריטניה, נאמר כי הוא "ממנהיגי הפועלים בארץ-ישראל".²² כשהסתיימו הבדיקות, לאחר כשלושה שבועות, עבר שאול להתגורר להמשך הטיפול בפנסיון סמוך לביתו של ד"ר קונין, שאף מימן את שהייתו. שאול נהנה מחדר מדווח ומחומם עם ארוחת בוקר ושירותי ניקיון, והתקין בחדר, על חשבונו, מכשיר טלפון שהיה כלי חיוני לעבודתו.²³ באותם ימים שהו בלונדון גם משה שרת עם אשתו ציפורה, אחותו של שאול. חילוקי הדעות הפוליטיים בין שאול, האקטיביסט והדוגמטי, לבין שרת הזהיר, איש הפשרות, לא העיבו על הקרבה והחמימות ששדו ביניהם. שאול נהג לבוא כמעט מדי יום אל בית המלון שבו התאכסנו בני הזוג שרת, ולסעוד עמם את ארוחת הערב. באחת הפעמים הגיע שאול כשהוא מצונן וציפודה הציעה לו שני כדודי אספירין, מבלי לדעת שתורפה זו נאסרה עליו. לאחר שנטל את הכדורים קיבל שאול התקף קשה של התנפחות עם כאבי בטן חזקים וד"ר קונין המסור הוועק בלילה לחדרו לטפל בו.²⁴

ציפורה ניסתה לגייס אליה לעזרה את בעלה כרי "לפתות" את שאול ולשבנעו לרכוש חליפה חדשה במקום החליפה המרופטת והמיושנת שבה הילך ברחובות לונדון. אולם שרת מצא כי המעיל עודנו דאוי לשימוש וכך ירד לו הנושא, זמנית, מעל הפדק.²⁵ כמה חודשים לאחר מכן עמד שאול להצטרף אל יהודה ברגינסקי בפגישה עם שני בעלי חברת ספנות יוונית במלון "ג'ורג' החמישי", ממלונותיה המפוארים של פאריז. ברגינסקי סבר בי לבושו של שאול אינו הולם את מעמד הפגישה והפציר בשאול לרכוש לעצמו חליפה חדשה כמקום זו שבלתה והבריקה מרוב שימוש: "המכנסים היו בלי הקמט שהוא תעודת ג'נטלמן באירופה" — תיאר ברגינסקי את חליפתו הישנה של שאול — "והעיקר, על הברך השמאלית של המכנסים היה קרע שאמנם הוחבא על-ידי חייט, אבל עקבות העבודה הזאת נראו באופן יפה למדי".²⁶ אולם שאול התמלא חימה לשמע ההצעה: "מה ההצדקה להוציא חמישה או שישה ליש"ט על חליפה חדשה" — הטיח בפניו — "כשלא ברור עדיין כמה זמן אשהה באירופה?". לא עזרו כל הסבריו של ברגינסקי כי הפעה בחליפה לא מתאימה עלולה לחבל במשא ומתן. שאול התעקש להישאר בחליפתו המרופטת ופסק כי על עניין החליפה יוחלט לאחר שיחזור לארץ, ואם ישוב לאירופה "אזי יסתרר גם העניין הזה".²⁷

ומייד יצר עמם קשר. למרות הטיפול האינטנסיבי במחלתו התחייב בפני שליחי ההעפלה בפאריז ליתול על עצמו את הטיפול בהיבטים המדיניים והכספיים של העלייה הבלתי לגאלית, לדבות קיום הקשר עם הארץ ועם המוסדות הציוניים והיהודיים בלונדון.³⁹ מעמדו הבכיר של שאול בהגנה, קשריו האישיים והניסיון שרכש בגיוס כספים למטרות רבש, היו בעלי חשיבות רבה לאנשי הקיבוץ המאוחד שהתמקרו, בניצוחו של ברגינסקי, ברכישת אניות והכנת המעפילים ליציאה.

למעשה, משעה שהגיע שאול ללונדון לא התקבלה שום החלטה משמעותית בענייני ההעפלה ללא התייעצות איתו וללא ידיעתו, מה שהפך אותו, כבר בפברואר 1939, לממונה דה-פקטו על פעולות העלייה הבלתי לגאלית מאירופה, אף שפורמלית מְרַבֵּז פעולות ההעפלה נשאר יהודה ברגינסקי.⁴⁰ אפילו בחירת שמו של הארגון — המוסד לעלייה ב' — נעשתה לאתר התייעצות עם שאול. במבון נבחר לו שם תמים שלא יהיה בו כדי להסגיר את מטרותיו.⁴¹ אנשי המוסד לעלייה ב' בפאריז התקשרו עם שאול במכתבים ובאמצעות הטלפון ואף ביקרוהו בלונדון, כל אימת שנודש הדבר. ברגינסקי, שריכז את הפעילות בפאריז, נהג לשוחח בטלפון עם שאול במעט מדוי ערב, להחליף עמו מידע על קורות אותו ולהיוועץ בדבר הפעולות הבאות.⁴² הטיפולים הרפואיים התישו את שאול והקשו עליו את העבודה בשעות הלילה המאוחרות, לכן גם ביקש מברגינסקי שלא יתקשר אליו אחרי השעה עשר בלילה. הרבר הקשה על ברגינסקי ואנשיו מאחד שאלה העדיפו את השיחות הטלפוניות בשעות הקטנות של הלילה, ולו רק משום תעריפן המזול. וכך מספר ברגינסקי בזיכרונותיו:

"יום אחד נראה לי שערב פנוי לפני, ללא הכרח בשיחות טלפוניות. החלטתי לצאת עם בתיה, אשתי, לאופרה. בשחזורנו אחרי ההצגה למלון, מסר לי השוער שבזמן העדרי נתקבלו קריאות אחדות מלונדון. ירעתי ששאול אינו נוהג להתקשר אחרי השעה תשע בערב. אמנם, אותו יום שהו עמו בלונדון זאב שינר וצבי יחיאלי, אבל לא העליתי על דעתי שישבו בשעה מאוחרת עם שאול. מסתבר שאמנם נפגשו שלושתם לשיחה, ושיבתם נתארכה וביקשו להיוועץ עמי. התקשרתי מיד עם לונדון, לשיחה עם שאול. ובעור אני מסביר לו ש'חטאתי' הערב והלבתי לאופרה, הרגשתי פתאום כי יררה עלי עייפות שאין בכוחי לעמוד בפניה. השפופרת נשמטה מדי, ואני צנחתי איך-אונים על הרצפה. בתיה ניגשה לטלפון והסבירה לשאול שאין עם מי לדבר'. התמוטטות זו הייתה תוצאה מן העייפות והמתח שנצטברו בי במשך חודשים".⁴³ כדי לייעל את העבודה הציע שאול, בכמה הזרמוניות, להעביר את מרכז המוסד לעלייה ב' ללונדון. ברגינסקי היה מוכן לכך, אולם בשל הפסקת שיתוף הפעולה עם בריטניה, התעורר חשש שהבריטים יצרו את צעדיהם של אנשי המוסד ויסקנו את עבודתם. לפיכך נקבע, בהסכמה עם שאול, כי פעולות המוסד לעלייה ב' יוסיפו להתנהל, בינתיים, בשתי זרועות: האחת בפאריז, שתעסוק בקשר עם שליחי המוסד בארצות השונות, בהשגת אניות ובארגון המעפילים, והשנייה בלונדון — למעשה זרוע של ארם אחר, שאול, שתפקידו יהיה בראש ובראשונה לגייס כספים לעלייה ב'.⁴⁴

רק באביב 1939, משהסתיימו הטיפולים הרפואיים וחלפו להם ייסורי עקירת השיניים, שב שאול לאיתנו וחזרו אליו, בהדרגה, כושר העבודה ו"יצר העבודה".⁴⁵ אולם הוא לא רצה להמשיך לעסוק בנושא ההעפלה בחורל באופן קבוע ונטה לחזור לארץ בהקדם; זאת משום הגעגועים

גילא ייסר אותו מצפנו על "הכספים הרבים", כלשונו, שהוציא בלונדון. לשרה בתב בעניין זה: "העיקר הם המצלצלים, הבסף — למרות קמצנותי — נוזל כמים, בעיקר זות ולרופאים מקצועיים".⁴⁶ כשפקק ד"ר קונין, או חשד במשהו, הוא לא היסס להפנות אול לכריקה ולטיפול אצל רופאים מומחים ואלה היו כרוכים בתשלום. על-פי החלטתו יר קונין פנה שאול לרופא שיניים לונדוני שעקר לו ארבע משיניו. השיניים לא היו סיבת אה, אך הן הרעו את מצבו משום ששורשיהן היו נגועים במוגלה. העקירה לא עברה בקלות ו להתנפחות כל הלסת.⁴⁷ רופא מקצועי נוסף ששאול נבדק אצלו היה מומחה למחלות לב. קונין חשד כי מצב לבו של שאול אינו תקין. צילום חזה שנעשה לו הראה שריר הלב ב וגם לחץ הדם נמוך. שאול לא היה מודאג מעניין הלב ולא הרגיש שום "חולשת לב".⁴⁸ בד האינטואיציה שלו הוביחה את עצמה ולאורך השנים לא סבל שאול מבעיות רפואיות ו מתפקוד הלב.

טיפולים הרפואיים הממושכים וההתקפים הקשים התישו את שאול, ומכתביו לשרה ולילדים קצרים ומקוטעים.⁴⁹ כמנהגה, קימצה שרה בכתיבה אליו למרות כל הפצרותיו, מביוון היה לה, בדבריה, "במה לשמח" אותו.⁵⁰ באחד המכתבים המעטים שכתבה הציעה שרה זרף אליו ללונדון כדי לטפל בו, אך לו לא נראה העניין: "לא עת נסיעות היא כעת לחר", הכרח אחרון", השיב לה מתוך הכרת המציאות הקשה המתהווה באירופה.⁵¹ ערב המלחמה שאול על כך ששרה נותרה בארץ ולא הצטרפה אליו, כך שהילדים לא נותרו מנותקים ידם.⁵²

שאול ביקש כי שדה תשלח אליו ללונדון תמונות של הילדים ואת תמונתה שלה "שמשום זכחתי הפעם לקחתן", אך רק לאחר ציפייה ארוכה ומורטת עצבים הגיעו התמונות לידינו.⁵³ רוח הסבו לו מכתבים שכתבו לו ילדיו, רותה וגור. לאחר תקופת זמן, כשהשתפרה בריאותו, להם: "מכתביכם הקצוצים והמפורזים, חוששני שדאישיכם טיילו הרחק הרחק בשעה נבתם את מכתביכם... כשכותבים מכתב" — הוסיף בטון אבהי ומחנך — "יש לחשוב רק ; וגם כשעושים עבודה אחרת יש להשקיע בה את הדאש והזריים גם יחד".⁵⁴

אזי 1938 העתיקו שליחי העלייה הבלתי לגאלית, בראשות יהודה ברגינסקי, את מרכז לתם מאתונה לפאריז. המעבר נעשה לאחר שבסיסי ההעפלה ביוון ובאיטליה נחשפו למעקב זי צמור, וממשלת יוון סגרה, בלחצה של בריטניה, את נמליה בפני אניות המעפילים ואילצה העוסקים בהעפלה לאתר נמלי יציאה בארצות אחרות.⁵⁵ הבחירה נפלה על בירת צרפת וון שבה ניתן היה לפעול ביתר חופשיות, ומשום קרבתה היחסית לחופי הים התיכון, משם יגו אניות המעפילים לארץ. על מנת שלא לעורר תשומת לב מיותרת וכמובן כדי לחסוך צאות, בחר ברגינסקי כמלון קטן וצנוע שלא נועד לתיירים, והיה בבעלותה של משפחה רית סימפסית מפליטי גרמניה. "מטרופול" שכן בשדרות ויקטור הוגו מספר 6, בקרבת שער צחון.⁵⁶ (לאחר שהסתיימה מלחמת-העולם השנייה חזר שאול, כראש המוסד לעלייה ב', אל זו מלון ובו מיקם את מטה הפעולה שלו.) זמן לא רב לאחר שבדגינסקי ואנשיו התמקמו בפאריז הגיע, באמור, גם שאול ללונדון,

שפחתו ולכינתו, ויותר מכך - עקב רצונו להימצא במרכז העשייה ובמה שנתפש בעיניו וית העיקרית במאבק נגד הבריטים, ערב פרסום "הספר הלבן". על המצב כארץ ועל הצרכים והקים התדרשם שאול מן התיאורים במכתכים ששלחו לו החברים ואשר גרמו לו "לאכול את מו" על המשך ישיבתו בלונדון.⁴⁶

אולם הנסיבות המדיניות כמהלך שנת 1939 הביאו לשינוי כמעמדה של העלייה הבלתי אלית והעמידו אותה במרכז הפעילות הציונית. בעקבות זאת ביקשה תנועת העבודה לראות אשות המוסד לעלייה ב' אדם בוגר ומנוסה יותר בהשוואה לפעילי המוסד שהיו בשנות שדים או השלושים לחייהם. איש כזה ישכיל להתמודד עם האתגר של ארגון פעולות ההעפלה חבי אירופה, שרוח חדשה הופחה בהן. שאול נתפש בעיני ראשי תנועת העבודה כאיש המתאים פקיד, בשל אישיותו הסמכותית וניסיונו העשיר. יתר על כן, מינויו לתפקיד דאש המוסד ליייה ב' נועד להבטיח שההעפלה - נושא רגיש ובעל השלכות פוליטיות משמעותיות - שנהנה מאמונה של הנהגת מפא"י ותנועת העבודה וראה את עצמו מחויב, ללא הסתייגויות, ורות ההגנה ומוסדות היישוב.

כבר בראשית 1939 נדון מינויו לתפקיד באורח בלתי פורמלי בקרב הפעילים המרכזיים רם האקטיביסטי, שפנו לשאול בבקשה לעמוד הלכה למעשה בראש המוסד לעלייה ב'.⁴⁷ איש המשכנעים שדיברו על לכו היה ברל כצנלסון. הוא הגיע ללונדון לרגל כינוס ועידת סנט יימס, אך במקביל הרבה לעסוק גם בענייני עלייה ב'. ברל נפגש כמה וכמה פעמים עם שאול ייונים כענייני ההעפלה,⁴⁸ ונדאה שאו גם עלה בידו לשכנע את שאול לקבל עליו את התפקיד. גחר שברל חזר לארץ, כתב לו שאול בסוף אפריל כי החליט להישאר באירופה "כל כמה שלא חלט כי חשובה יותר נוכחותי בארץ". שאול הביע במכתב תקווה כי מצב בדיאותו יאפשר לו זתמסר יותר מבעכד ל"עבודה זו", כלומר לענייני ההעפלה.⁴⁹

ב-29 באפריל 1939 זימן שאול ללונדון את אנשי מנגנון ההעפלה לפגישה שהפכה למעשה כינוס היסוד של המוסד לעלייה ב' תחת פיקודו. בפגישה נכחו יהודה ברגינסקי, זאב שינד ב'י יחיאלי - שליחי הקיבוץ המאוחד, ויוסף ברפל, חבר קיבוץ רמת דור, שצודף ביוזמתו של לומב לפעילי המוסד, כחלק מהמגמה לשלב בעלייה ב' פעילים מתנועות אחרות, לאון את אקטיביזם של הקיבוץ המאוחד ולהקנות למפעל ההעפלה מימד של גוף המייצג את כלל יישוב.⁵⁰

כפגישה בלונדון הותוו דפוסי העבודה במוסד. בין השאר נקבע כי פעולות ההעפלה בכל ירופה יתבצעו בפיקודה של הנהלה - שאול וברגינסקי - שתושב בלונדון ובפאריז. בדאש מוסד יעמוד שאול, וברגינסקי יהיה מספר שתיים.⁵¹ עוד קודם למפגש דחק שאול בברגינסקי מנות לעצמו עוזר וממלא מקום כדי להקל עליו את עומס העבודה,⁵² אבל ככל הידוע, לא צנה ברגינסקי להצעה זו.

הוחלט לצרף לפעולות ההעפלה אנשים נוספים, ובהם שמריה צמרת, איש הקיבוץ המאוחד קיבוץ בית-השיטה, שדרכונו האמריקאי הקנה לו יתרון חשוב של חופש תנועה באירופה. ור ב-1938 הצטרפו למוסד פינגו צינבורג מקיבוץ רמת הכובש ומשה אגמי (אוורדון) מכפר-לעדי. לעומתם, שלמה כינרת, חבר קבוצת כינרת, סירב להצטרף לשורות המוסד והעדיף

להישאר במשק, למורת רוחו של שאול.⁵³

הפעילות באירופה נחלקה לארבע זירות: מזרח אירופה (פולין, רומניה והארצות הבלטיות), שוויץ, צ'כוסלובקיה, ו"הצפון" (סקנדינביה וארצות השפלה).⁵⁴ היה צורך למנות אדם אחד שיקשר בין כל הזירות ויתאם את פעולות השליחים בארצות השונות. בד בבד עם כך הואצלו על שליחי המוסד סמכויות שהותידו בידיהם עצמאות וחופש פעולה, בהתאם לצרכים ולנסיבות הייחודיים בכל זירה. בוונה נוספת הייתה להפוך את המוסד לעלייה ב' לזרוע של ההגנה, אבל נדרשו עוד כחורשיים עד שתמיכת ההגנה בהעפלה הייתה לחלק לגיטימי של משימותיה. רק ב-3 ביולי 1939, לאחר פרסום "הספר הלבן" על גזירותיו הדרקוניות, הבידה המפקדה הארצית של ההגנה בהעפלה באופן דשמי ופרסמה הנחיה לכלל חברי הארגון שלפיה "הועמר הארגון לשירות עלייה ב'" ועל מפקדי הגושים הוטל להיענות לכל דרישה שתבוא מהמפקדה הארצית.⁵⁵ מראשית 1939 התגבר קצב שיגורן של אניות המעפילים, וער פרוץ המלחמה הגיעו לחופי הארץ אחת-עשרה אניות, דהיינו ממוצע של יותר מאנייה אחת לחודש. אבל גם קצב זה לא השביע את רצונו של ברל שתבע, ערב פרסום "הספר הלבן", לנטוש את מריניות העלייה הסלקטיבית ולהחיש את הקצב: "סוף סוף מה יש לנו מכל ההעפלה? חבילה לחודש? ... והדי הדברים זועקים. פחות לברור ויותר להעז גם אם יהיה הדבר כרוך בכישלונות שהם בלתי נעימים".⁵⁶

אך קשה היה לממש את ציפיותיו של ברל. המכשלה העיקרית בפני המשך פעולות עלייה ב', ולא כל שכן הרחבתן, הייתה המחסור בכספים. אנשי המוסד התקשו לרכוש או לחכור אניות. הסוכנות היהודית נמנעה מלהושיט סיוע כספי למימון פעולות ההעפלה, שבא כמעט בולו מן הקיבוץ המאוחד, "ההלוץ" ומתשלומי נוסעים ותרומות שונות.

שאול חזר והזהיר, כי ב"ענייני כספים אנו מתקדבים אל קיד אטום".⁵⁷ הוא ראה בארצות-הברית יעד חשוב לגיוס כספים ורחק כברל לצאת אל הקהילות היהודיות ולערוך שם "מגבית הגונה".⁵⁸ ברל אמנם ניסה עוד קורם לכו, ללא הצלחה מרובה, לגייס כספים בעזרתו של איש עסקים יהודי אמריקאי, לואיס דסקין שמו,⁵⁹ אבל עיסוקיו הרבים ובריאותו הרופפת לא הותירו סיכוי שייענה לבקשה. שאול גם ציפה שברל יתערב אצל בן-גוריון למען העברת כספים למוסד לעלייה ב' מתקציבי הסוכנות היהודית. הוא קבל בפני ברל, בי למרות השינוי ביחס המוסדות לענייני ההעפלה, מעדיף בן-גוריון לאסוף כספים לצרכים אחרים, ואף "רוצה לשים ידו" על כספים שכבר הוכסחו לצורך העלאת יהודים מהולנד. שאול ביקש כי ברל "יבהיר היטב לכל הנוגעים בדבר לבל יפגעו בעבודה".⁶⁰ הוא אף ציפה לקבל "סכום הגון" מכספי מגבית "כופר היישוב", שנועדה למימון צודכי הביטחון וההתיישבות בארץ.⁶¹

בעת שהותו בלונדון נרתם שאול גם לגיוס כספים ולשם כך נעזר בקשריהם של גולומב, כצנלסון וויצמן עם "אצולת הממון" היהודית בבריטניה. מאז הפגישה הראשונה בין שאול לוויצמן ב-1923 נרקמו בין השניים יחסים קרובים של חיבה והערכה הדדית, חרף פערי ההשקפות בין האקטיביזם של שאול לגישה המרינית הפרגמטית של ויצמן. שאול חיבב את ויצמן בעל חוש ההומור היהודי החם, ואף זכה לסיוע דב ממנו בגיוס כספים באירופה למטרות דכש, ולמען מפעל ההעפלה שוויצמן אהר מאד. דלתו של ויצמן הייתה תמיד פתוחה בפני שאול ואנשיו והוא אף היה מוכן לעבוד בשתיקה על מעשים שלהם שלא עלו בקנה אחד עם הקו המדיני שלו.

תו של שאול, אנשי המוסד מצדם מעולם לא העלימו מידע מוויצמן, ויותר מכך, נו בפרטי פרטים של מעשיהם.⁶²

ודמים בקרב יהודי בריטניה שנרתמו לנושא בהתלהבות היו משפחות זיו ומארקס, קורם לכן, גם במימון צורכי הרבש; איש העסקים היהודי זיגמונד גסטטנר; לורר עיר ואחתו לידי רידינג; יורשיו של הלורד אלפרד מונר; וליאו איסטוריק, מנהל זיישובת היהודית בלונדון. מזכירו האישי של ויצמן, יחזקאל סהר (סחרוב), שימש יסוכן שגבה את כספי התרומות שהוכסחו.⁶³ ברגינסקי לא סמך על העברות בנקאיות יין לקבל מידי שאול כספי תרומות, העדיף לצאת בעצמו ללונדון כדי לקבל ליריו במוזמן. כך היה כאשר גייס שאול באביב 1939 כספים לרכישת אניית המעפילים גינסקי בא אל שאול ללונדון והאחרון נתן לו את צרור הכסף ומסרו ליריו. ברגינסקי של את הצרור לביס סתרים שהיה תפור במכנסיו וטס מייד לאחר מכן חזרה לפאריז.⁶⁴

*

ספר הלבן ב-17 במאי 1939 הסיר רבות מן העכבות ביחסה של התנועה הציונית יה כ', שהפכה למנוף במאבק נגד הבריטים. בקיץ 1939 נרקמה בסוכנות היהודית וכפיף למרותה את המוסד לעלייה כ' ולהנהיג שינויים ארגוניים יסודיים, שלדעת כנות היו מחויבי המציאות. משמעות המהלך הייתה הפקעת פעולות ההעפלה מידי נבודה וההסתדרות הכללית והעברתן לאחריות ההנהגה הציונית, ברומה לתהליך ארגון ההגנה אחרי מאורעות תרפ"ט.

הארגון-מחרש של הסוכנות היהודית כללה הקמת ארבע מחלקות: האחת לענייני שנייה לקביעת המועמדים לעלייה וארגונם בארצות השונות, השלישית לאשרות פודמליים, והרביעית לכספים. הכוונה הייתה לצמצם את אחריות המנגנון הקיים של זיפול בענייני האניות בלבד, בידיעה שרק פעילי המוסד יכולים לעסוק בנושא זה ת. שאר תחומי הפעילות תוכננו לעבור ישירות לירי הסוכנות היהודית. בראש מחלקת יערו לעמוד שאול וברגינסקי כסגנו. בשאר המחלקות שתוכנן להפקיען מסמכותו של גלייה ב', היו אמורים להתמנות מנהלים ואנשי מנגנון חרשים על-פי מפתח מפלגתי. הייתה במוסד לעלייה ב' שביעות רצון מעצם ההכרה בהעפלה כנושא מרכזי בעשייה עם זאת, התכנית עצמה עוררה התנגדות, משום שאנשי המוסד חששו מהעדר גורם ל: סמכות שירכו את ההיבטים השונים של מלאכת ההעפלה, מסרבול מינהלי וממינוי א מתאימים וחסרי ניסיון.⁶⁵ נראה כי לא פחות מכך היו פעילי המוסד מודאגים מדחיקת זעמדות מפתח ומן השליטה בענייני ההעפלה.⁶⁶

אקרה, מימושה של תכנית הארגון-מחדש התעכב משום שהסוכנות היהודית התקשתה את הכספים הרווישים לאימוצו של המוסד לעלייה ב' אל חיקה ולמימון המשך פעולותיו. ן תבע אמנם להקציב את הסכומים הדרושים לעלייה ב', אך נענה בשלילה על-ידי כנות, אליעזר קפלן, שהצביע בפניו על המצוקה הכספית, על הגירעון בתקציב ועל רכים האחרים, ובכללם מימון פעולות ההתיישבות. לאחר סחבת של חרשים אחרים לחמת-העולם השנייה והעניין כולו ירד מעל הפרק.

אחת ממטרות תכנית הארגון-מחרש שניסתה לזוּם הסוכנות היהודית הייתה להיענות לדרישת המחנה האזרחי ביישוב ולשתף במפעל ההעפלה כוחות פוליטיים וארגוניים שלא היו שותפים לו עד אז, לא כמעפילים ובווראי לא כמארגנים.⁶⁷ אולם, אנשי "החלון" שעסקו בארגון אניות המעפילים וכגיוס חלק מהכספים התקוממו נגד כוונה זו מכיוון שראו בהעפלה "מפעל משלהם", שער אז נשאו אחו על כתפיהם ללא תמיכה וגיבוי של המוסדות. יצחק בן אהרון ואדם גורביץ, אנשי השומר הצעיר, שעסקו בקביעת המועמדים לעלייה מארצות מזרח-אירופה, הזרה עם עמדת "החלון" בעניין זה. במכתב ששיגר לשאול הציע בן אהרון לחוק את כוחו של "החלון" בפולין ולהרחיב את שורותיו, על-ידי הגדלת מספר השליחים, כך שניתן יהיה להוציא לדרך את המועמדים לעלייה מתוך קיבוצי ההכשרה ולאייש אותם מייד בחברים חרשים, "מבלי להפקיר את עמרות העבודה שנרכשו בעמל ומבלי להרוס את המסגרות החרשיות".⁶⁸ בן אהרון התכוון לסיים את שליחותו בפולין ולחזור ארצה, אולם שאול ררש ממנו במכתב תשובה תקיף להישאר בפולין, לפחות ער תחילת הקונגרס הציוני הכ"א, שעמד להיערך באוגוסט 1939, ולפעול גם להכללתם של גורמים לא-ציוניים ברשימות המועמדים לעלייה.⁶⁹ למרות עמדותיו הרעיוניות והפוליטיות, כשנגעו הרברים להצלת יהודים והבאתם לארץ, פעל שאול מתוך תפישת עולם ממלכתית וברוח גישתו של ברל כצנלסון שיש לברור פחות ולהעלות כמה שיותר יהודים שלא מתוך שיקולים סקטוריאליים ומפלגתיים. לימים התבטא באותו עניין עצמו צבי נצר, מי שהיה יר ימינו של שאול כמפעל "הברחה" אחרי מלחמת-העולם השנייה: "אנחנו עוסקים ביהורים ולא במפלגות. עלינו לראות עצמנו כשליחי העם".⁷⁰

מכתב התשובה ששלח שאול לבן אהרון היה חתום גם על-ידי ברגינסקי. יש להניח כי שאול ביקש ממנו לצרף את חתימתו כדי שהתשובה תישא גושפנקה רשמית ומחייבת של עמדת המוסד לעלייה כ' כולו, לרבות אנשי הקיבוץ המאוחד שבו, ולא יתפרש כרעה אישית של שאול. (כזכור, נהג שאול באופן רומה בשנות העשרים, כשהקפיד שמכתבים ששיגר להנהגת היישוב בתפקידו כמְרָפּוּ ההגנה יהיו חתומים גם על-ידי יוסף הכט). לאחר שעדין במשהו את ניסוח הרברים שכתב שאול, חתם ברגינסקי על המכתב לבן אהרון, הגם שרעתו לא הייתה נוחה מתוכנו.⁷¹

*

ב-14 ביוני 1939 העתיק שאול את מקום מושבו לפאריז.⁷² עד אז חלש על פעולות המוסד לעלייה ב' מלונדון והיה מעורה בכל פרטי ההתרחשויות. הוא ניהל את ענייני המוסד באמצעות שיחות טלפון ובהתכתבויות עם השליחים, קיבל ריווחים שוטפים והגיב עליהם, גער ונזף כשלא קיבל בזמן תשובות לשאלותיו, העביר הוראות ויעץ. כדרכו, הקפיד שאול שהוראותיו יתבצעו, היה חוזר ומרגיש עניינים שנראו לו חשובים, ורדש ריווח מרוקרק על קטנות כגולות.⁷³ חלוקת העבודה בנייהול ענייני המוסד שנקבעה כתחילת השנה נותרה בעינה, גם לאחר ששאול התמנה באופן רשמי לראש המוסד לעלייה ב'. ברגינסקי ריכז את עבודת השטח מול בעלי האניות והטיפול במעפילים, ושאל עסק בגיוס כספים ובקיום הקשר עם מוסדות היישוב ועם ראשי הודם האקטיביסטי בארץ, כצנלסון וגולומב, שקיבלו ממנו ריווחים ועדכוניום שוטפים על המתרחש.⁷⁴ במרכזי המוסד בלונדון ובפאריז התקבלו ההחלטות על המריניות הכוללת

ור המעשי ונשלחו הראות ספציפיות לשליחים, ששהו בקרב הקהילות היהודיות בחלקי זה השונים. העבודה התבססה על התייעצויות ושיחות בין ראשי הקהילות היהודיות למרבז ועות. שליחי המוסד, כשאת הרכב העולים קבעו, בסופו של דבר, מוסדות "החלוץ".⁷⁵ ואול התכוון להישאר בפאריז לפדק זמן קצוב, וכשהעניינים ייכנסו למסלולם תכנן לחזור ולהתיר את הניהול השוטף של משימות ההעפלה בידי ברגינסקי ואנשיו. אולם כשהגיע יז הבין כי ההגבלות המחריפות על היהודים באירופה, ככל שקרבה המלחמה, יוצרות מ חדשים ובעיות מסוככות יותר בפני אנשי המוסד, ובנסיבות שנוצרו לא יוכל להרשות לו לנטוש הכול ולעזוב. לשרה, שציפתה לחזרתו, כתב כי העניינים בפאריז החזיקו בו יחו אותו, "הכרח של ברזל", להוסיף ולהישאר שם.⁷⁶ שאול העיר על עצמו כי למרות ב הקשה לא נתפס לייאוש, אלא מצא את עצמו האופטימיסט היחיד בין חבריו, ובשל כך שהמשך נוכחותו במקום חיוני עכודם.⁷⁷ מבחינה גופנית היה עריין חלש וכשהיה צורך וד עד שעות הלילה המאוחרות התקשה לעמוד בכך ולמחרת היום היה רצון כולו, וחש ול בשל חולשתו.⁷⁸ בכל מקרה, שאול בחר להתחיל את יום העבודה שלו בשעה שש בבוקר, שנהג לעשות בארץ, בלא שנתן דעתו לכך שדפוס עבודה זה לא התאים לפאריז, עיר נעוררת לחיים בשעות מאוחרות הרבה יותר. ברגינסקי תיאר באירוניה כיצד, על-פי מצוותו שאול, התייצב לפגישה עמו בשעה שבע בבוקר. אולם משזו הסתיימה, לאחר כשעה, לא יכול לעשות דבר, שכן פאריז כולה הייתה עריין שקועה בתרדמה. בפאריז יום העבודה, לו כקין, היה מתחיל מאוחר וישום אדם שכיבד את עצמו לא היה קובע פגישה לפני השעה ⁷⁹.

*

ז המשימות העיקריות שהעסיקו את אנשי המוסד לעלייה ב' בראשית קיץ 1939 כונתה ננית הצפון". מטרתה הייתה להעלות לארץ, ישירות מחופי צפון-אירופה, מאות פליטים שי "החלוץ" שהתרבו בארצות סקנדינביה ובהולנד, ובהם גם פליטים יהודים מגרמניה. מצעות שני ימאים יוונים, האחים פייר וקוסטה ארטישידס, שגויסו על-ידי המוסד לעלייה עסקו שליחי ההעפלה בחיפוש אחר אנייה מתאימה להעלאת הפליטים היהודים, שתענה גם דרישות הביקורת הימית המחמירה בארצות מערב-אירופה. משאול נדרש מאמץ מיוחד כדי לגייס סכום כסף גבוה לרכישת אנייה מתאימה. לשם כך ז לברון רוטשילד בבקשת הלוואה. רוטשילד הסכים לתרום שלושת אלפים לירות שטרלינג, העמיד לכך תנאי אחד - שאניית המעפילים תעבור גם דרך צרפת ותאסוף משם מאה יטים יהודים.⁸⁰ היה זה תנאי שהמוסד לעלייה ב' לא עמד בו. ניסיונות לגייס את הסכום סר מהסובנות היהודית לא צלחו ושאול החליט, על דעת עצמו, לנצל שלושת אלפים לירות זרלינג נוספות מכספי ההגנה, שנועדו למטרות רכש, כדי להשלים את הסכום שנדרש לרכישת ננייה. עניין זה תואר בפיו כ"גמילות חסדים".⁸¹

לאחר חיפושים ארוכים עלה בידי שליחי המוסד ושני הימאים היוונים לרכוש אנייה קטנה זנה, ששימשה קודם לכן להובלת בקר. שם האנייה הוסב ל"דורה" והונף עליה דגל פנמה. ער הפליטים היהודים" באמסטרדם פנה למוסד לעלייה ב' והציע לסייע בסכום נוסף של

נאמר, כי הנושא טופל וכי אביו שהיה הקברניט, יכול להמשיך בדרכו ללא חשש. יש'ה התברר שהייתה זו קנוניה שרקמו יחדיו עודך-דין אנגלי והיהודי האלמוני למטרות ז', והעניין אכן הסתיים בלא כלום.⁸⁶
באוגוסט 1939, לאחר מסע מפרך של חודש ימים, הגיעה "רודה" לחוף שפיים ומעל ררו בשלום ארבע-מאות ושמנונים המעפילים. בכך הייתה לאחת מהאניות הלא-רכות ו להבקיע בהצלחה את המצור הימי הבריטי.

*

אוקטובר 1939, כמעט חורשיים לאחר שפרצה מלחמת-העולם השנייה, נותר שאול :. את שהייתו הארוכה בחו"ל קטע פעם אחת בביקור שערך בארץ למשך כמה שבועות, של קיץ 1939. ייתכן שהביקור הקצר בארץ בא להקל על שאול, שחש כל העת מאבק ין נהיית לבו לעזוב הכול ולחזור לארץ לאלתר לבין ההיגיון הקר שהכתיב לו להישאר כפאריז, שבה התבררה נוכחותו כחינונית יותר. לשדה כתב זמן קצר לפני בואו: "היריעות מרהימות ועושות רושם של תוהו וכוהו. מצד אחד יודע אני כמה הכרחי להיות בארץ ני יודע [אני] שמרכז הפעולה הוא בכל זאת כאן [כפאריז]."⁸⁷

ו הבסטייליה, כ-14 ביולי, היה שאול עדיין כפאריז וצפה יחד עם חבריו במצעד המרשים א: הצרפתי, שנראה אז בלתי מנוצח (אך מאוחר יותר, קרס במהירות בפני מתקפת כט הגרמני). לאחר כמה ימים יצא לארץ. לאנשי המוסד לעלייה ב' התחייב שיחזור אך הללו הטילו בכך ספק, בהניחם שענייני ההגנה סופם שירתקו את שאול לארץ ההעפלה ייפגע.⁸⁸

ל עסק בארץ, בראש ובראשונה, בגיוס כספים להמשך פעולות ההעפלה והרבש והיו לו זה ויכוחים מרים עם גזבר הסוכנות, אליעזר קפלן. שאול ניסה, ללא הצלחה יתרה, כי ההעפלה הפכה למשימה המרכזית של התנועה הציונית ובשל כך יש להעדיפה ת המשאבים.⁸⁹ שאול תבע סכום של מאה אלף לא"י למימון הפעילות בחצי השנה ; אולם קפלן סירב להתחייב לכך וגרס כי צריכה להיות זיקה בין מספר העולים לבין זקליטה של המשק. ירו של קפלן נותרה קפוצה בשל המשבר הכלכלי בארץ והאבטלה שלא הותירו לו אפשרות להיענות לדרישות ולצרכים של המוסד לעלייה ב'.⁹⁰ הרבר שקפלן היה מוכן להבטיח היה לכלול בתקציב השנה הבאה סכום מזערי של חמישה-ר עשרים אלף לא"י לכיסוי פעולות המוסד.⁹¹

יה מיוחדת, שסיפוק רב בצדה, זומנה לשאול בארץ, בשויה ער להגעתה של אניית לים "דורה". הייתה זו בשבילו סגירת מעגל לאחר שהיה שותף לכל השלבים של הכנת ו ושילוחה. כ-12 באוגוסט, בלילה חשוך של סוף חודש אב, התבצעה הורדת ארבע-שמנונים המעפילים בחוף שפיים, בניצוחו של דוירקה נמרי. האנייה שהתקרבה אל החוף קשר אלחוטי עם תחנת אלחוט של ההגנה שמוקמה בדירתה של גולדה מאיר ברחוב בתל-אביב, ושאל, שעקב אחר הנעשה, קיבל לידיו את כל חילופי השרדים מהאנייה "קדמה ל"דורה" אניית המעפילים "קולורדו ה", שמולה שפר עליה פחות. כ-28 ביולי טו עליה הבריטים והוכילוה על נוסעיה לחיפה. לשאול, שכבר היה אז בארץ, לא נותר

אלא לשגר מברק אל ברגינסקי בפאריז ולערכן אותו בגורל האנייה.⁹² גם בשויה מרוחק מזירת הפעילות באירופה, הקפיד שאול לשמור על קשר עם שליחי ההעפלה, לפקוח עין על מעשיהם ולהנחותם. בשעה שבארץ המתינו בדריכות להגעתה של אניית מעפילים נוספת, ה"טייגר היל", שיגר שאול מברק נוזף לאנשיו על שאינם מערכנים אותו בקורותיה ובגורלה: "עליכם להקפיד להוריע לי לכאן על מצב העניינים. לא יתכן לחיות כאן באפילה", ובהמשך הוסיף מילות רכון להמשך העשייה: "רצוני לקוות שאתם עושים להרחבת הפעולה בסלוא יכולתכם [ההדגשה במקור] ... אני חוזר ומרגיש שיש להכין מייד מפעל חדש אצל פייבוש [בנרורי - מראשי הקיבוץ המאוחד בפולין] לא לדחות בשום פנים ער שניפנה, מייד להתחיל".⁹³

המתיחות הגואה ביחסים עם ממשלת המנדט שבה ועוררה בשאול ספקות אם לשוב לפאריז. זאת נוכח ההכרה שאפשרויות הפעולה באירופה ממילא מצטמצמות והולכות, הן בגלל המחסור במשאבים והן בשל המגבלות הקשות שהוטלו על פעילות המוסד ערב המלחמה. אולם לבסוף החליט שאול להישאר נאמן להתחייבותו לאנשי המוסד באירופה ובכך כתב אליהם: "לאחר היסוסים רבים וביורורים לא מועטים החלטתי לחזור אליכם ולהשתתף בעבודתכם ... סיכויי העבודה מצומצמים למדי אך אני רואה רשות לעצמי לכלי נסות יחד אתכם להרחיבה".⁹⁴

קודם שחזר לפאריז בא שאול לז'נבה לדיוני הקונגרס הציוני הכ"א, כאחד ממאתיים ועשרים ותשעה הצירים של מפא"י. לימי הדיונים הראשונים לא הספיק להגיע, אך גם כשהיה כבר במקום הכינוס לא הרבה להשתתף בישיבות עצמן ואת מרבית זמנו ייחר לפגישות, בעיקר עם שליחי המוסד.⁹⁵ חלקם, כמו יהודה ברגינסקי, פינז גינצבורג וצבי יחיאלי, היו צירים בקונגרס כמוהו ואילו האחרים באו להאזין לדיונים, ויחר עם אנשי "החלוץ", להשפיע על קבלת החלטות מפורשות התומכות בהעפלה. פעילי המוסד היו סקדנים לשמוע מפי שאול פרטים על הגעת "דורה" לחופי הארץ, ואולם שאול, מתוך חשאייות מופרות שבה נהג בעניינים מעין אלה, קימץ כמידע ובלשון לאקונית סיפר לאנשיו כי המעפילים הוררו "אי שם בארץ".⁹⁶

עם כל אהרתו למפעל ההעפלה העדיף חיים ויצמן, בנאום הפתיחה בקונגרס, שלא לתת פומבי לנושא הרגיש, מחשש לתגובות של רעת הקהל הבריטית על פעילות בלתי חוקית זו. אולם והירותו של ויצמן לא היה בה כדי למנוע את גלישתו של נושא ההעפלה לוויכוח פומבי סוער בעקבות דבריו של אבא הלל סילבר, מראשי יהדות ארצות-הברית, שיצא נגד עלייה ב' וקרא להימנע מכל מעשה העלול להביא להתנגשות עם ממשלת המנדט. דברי סילבר קוממו עליהם את מנהיגי תנועת העבודה ואת שליחי ההעפלה. ברל כצנלסון השיב בדברים חריפים, חפים מכל גינונים דיפלומטיים, וערך חשבון נוקב עם מתנגדי ההעפלה. מעל בימת הקונגרס נתן ברל צידוק אידיאולוגי לעלייה הבלתי לגאלית והכריז קבל עם ועולם על תמיכה והזרהות עם ההעפלה "הבלתי מבוררת" שאותה מוביל "הפליט היהודי", כדבריו.⁹⁷

אל תוך ריוני הקונגרס הוטלה הבשורה הקשה על חתימת "הסכם ריבנטרופ-מולוטוב", ~~המסכם לאי-התקפה בין ברית-המועצות לגרמניה הנאצית~~. מכאן ואילך איבדו הריונים מחשיבותם ושלושה ימים אחר כך ננעל הקונגרס בחופזה, מוקדם מהמועד המתוכנן. הקונגרס לא התווה בהחלטותיו מדיניות חדשה בנושא העלייה הבלתי לגאלית ולא קיבל החלטות מהותיות ואופרטיביות לגביה. הצעת התקציב של הסוכנות היהודית התקבלה, בלחץ המאורעות, ללא

Handwritten notes in the left margin, including the name "אליהו" and other illegible scribbles.

ויצמן בתכנית. יותר משנוי צימן פקפק במעשיותה של התכנית, התייחס בביטול להוגת הרעיון, אלברט כהן, בהכידו אותו מקרוב. גם שרת הסתייג מאישיותו של כהן.¹⁰⁴ לכך נוספו חוסר ההתלהבות של שלטונות צרפת מהתכנית, וקושי לגייס יהודים אמריקאים, וההצעה ירדה מן הפרק. רק ב"1944, בשלביה הסופיים של המלחמה, התממש רעיון במתכונת דומה, כשהוקמה "החטיבה היהודית הלוחמת" במסגרת הצבא הבריטי.

בתוהו וכוהו ששרר באירופה בראשית המלחמה הייתה נסיעתו של שאול בלונדון בחזקת הרפתקה, בעל כורחו מצא את עצמו שאול בלונדון למשך שלושה שבועות תמימים ורק קשריו של ויצמן אפשרו את שובו לפאריז.¹⁰⁵ בלונדון הגיע שאול לבלל מסקנה כי בנסיבות החדשות אין הצרקה להמשך קיומו של מנגנון המוסד לעלייה ב' בפאריז כמו גם לישיבתו בחו"ל.¹⁰⁶ ואכן, בשבוע לפאריז הורה שאול על הפסקת פעילות המוסד במקום, ואנשיו החלו עוזבים את צרפת. שאול עצמו יצא לארץ בראשית אוקטובר, וברגינסקי, לפי סיכום מוקדם בין השניים, נותר בפאריז עד אמצע דצמבר, למקדה שבכל זאת ניתן יהיה לעשות בה רכר מה.¹⁰⁷ בסוף דצמבר הפרו הבעלים היוונים של האנייה "דורה" את ההסכם שלהם עם המוסד והסתלקו עם האנייה מנמל מרסיי לצפון-אפריקה. במצב עניינים זה גם אחרון אנשי המוסד בצרפת, שמריה צמדת, לא דאה עוד טעם להישאר שם, ויצא לד'נבה.

מה שניסה שאול בכל זאת לעשות, לאחר שהחלה המלחמה, התבדד כמעט מדי ומאוחר מדי. בדרכו לארץ עזר באיטליה במגמה לברוק את הסיכוי לארגן משם את פעולות ההעפלה. שליח המוסד, לוי הורוביץ, הצטרף אליו לפגישה שנערכה במילאנו עם שניים מאנשי הקהילה היהודית באיטליה, ציר הפרלמנט הסוציאליסטי רפאלו קנטוני והצייר אביגורוד לואיזאדה. הפגישה לא הניבה פירות, ובכך נסתם הגולל על הרעיון. לפני שהגיע לארץ, ב"22 באוקטובר, ערך שאול חניית ביניים נוספת באי רודוס.¹⁰⁸ הוא גילה עניין רב בגורלה של הקהילה היהודית הקטנה במקום ועוד בחורשים שקרמו למלחמה ניסה לברוק את האפשרות להפעיל את המוסד לעלייה ב' כדי להעלות את אנשיה לארץ.¹⁰⁹ אולם הרעיון לא יצא אל הפועל ואנשי הקהילה, רובם ככולם, נכחדו בשואה.

לאחר המלחמה צצו ועלו השאלות הקשות: מרוע לא השכיל המוסד לעלייה ב' להפוך בשנות המלחמה לגודם הפעיל והמרכזי בהצלת יהודים והעלאתם לארץ, דווקא כאשר נזקקו לו ביותר; האם לא היה על שאול להישאר באירופה כדי לנהל ממנה את פעולות ההצלה; האם גם כתנאים הקשים של שנות המלחמה נשקלו ומוצו כל האפשרויות להצלת יהודים. במבט לאחור הגדיר שאול כ"משגה חמור כמעט היסטורי" את העובדה שהמוסד לעלייה ב' לא התארגן, מייד בשפרצה המלחמה, להקים בסיס פעולה חלופי בשווייץ הנייטרלית, ולא ניצל את תשעת החודשים בטרם הצטרפה איטליה למעגל המלחמה, להצלת יהודים והבאתם לארץ. בכיקודת עצמית נוקבת סבר שאול, ברעב, כי נוכחות מאורגנת של המוסד לעלייה ב' בשווייץ הייתה מאפשרת פעולות הצלה נרחבות יותר מאלו שנעשו על-ידי ארגונים יהודיים ובראשם הג'וינט.¹¹⁰

ההצעה להתארגנות של המוסד לעלייה ב' בשווייץ עלתה על הפרק רק לאחר שובו של שאול לארץ. שווייץ הוסיפה לשמור על מעמדה הנייטרלי, מה שהפך אותה מרכז פעילות נוח להצלת יהודים. בתום דיונים ממושכים במוסדות היישוב נקבע כי שאול ייצא לשווייץ וירכז ממנה את פעולות המוסד. אולם חלף זמן עד השגת אשרת כניסה לשווייץ, עניין לא פשוט

שינוי מההצעה המקורית, ולענייני ההעפלה הוקצה סכום לא משמעותי של מאה אלף לא"י, וגם זאת בהנחה שהכספים יגויסו ממגכיות מיוחדות ל"סירור פליטים", כלומר לא מן ההכנסות השוטפות המתוכננות. המלחמה שפרצה ימים ספורים אחר כך, רוקנה מכל תוכן גם החלטה זו.¹¹¹ שאלת אחריותה של הסוכנות היהודית לפעילותו ומימונו של המוסד לעלייה ב' נותרה פתוחה. כתום הקונגרס מיהרו שאול ואנשיו המאוכזבים לפאריז כדי להחליט על המשך פעולות ההעפלה.

*

מלחמת-העולם השנייה שפרצה ב"1 בספטמבר 1939, למרות שהייתה צפויה, טרפה את הקלפים ושנתקה את פעילות אנשי המוסד. עבורת המרכז בפאריז שובשה באורח קשה כשל ההגבלות הביטחוניות, קשיי המעבר מארץ לארץ, הצנזורה שהוטלה על שיחות טלפון לחו"ל והחששות שרצשה בצרפת כלפי זרים וכמיוחד כלפי צעירים בגילם של פעילי המוסד שלא היו מגויסים לצבא.¹¹² לשאול היה ברור כי כללי המשחק השתנו והוא החליט כי אין טעם לסכן את חייהם של שליחי המוסד שלא לצורך, במיוחד במקומות שהיו תחת שליטה גרמנית. בעצה אחת עם ברגינסקי קבע שאול מי מהשליחים יישאר במקומו וימשיך לפעול, מי יעבור למקום אחר באירופה ומי יחזור לארץ, ואף הודיע על כך לשליחים בטלפון ביום פרוץ המלחמה.¹¹³ לא הכול קיבלו עליהם את הדין. כך אורי קוך ומשה כנצלסון, אנשי המוסד בהולנד, שסירבו לנטוש את מקומם. כשפגשו הגרמנים להולנד נעצרו השניים ונכלאו במחנה דיכוח עד סוף המלחמה.¹¹⁴

שאול החליט להישאר בפאריז, עד שיתבדר המצב לאשורו וכתקווה שאולי בכל זאת יצליחו פליטים מאנשי "התלוצ" להסתנן, בדרך כלשהי, מארצות מזרח-אירופה לצרפת. הוא קיווה שמצרפת אפשר יהיה להעבירם לארץ באנייה "דורה", שהמתינה בנמל מרסיי. בינתיים, בהיותו בטל מאונס, התפתח שאול לתת ירו לרעיון בוסר של הקמת יחידות יהודיות במסגרת הצבא הצרפתי, מעין חיקוי ל"גרודים העבריים" נוסח מלחמת-העולם הראשונה. הרעיון הועלה בפניו לראשונה על-ידי אלברט כהן, יהודי בעל אודחות שווייצית שהתגורר בצרפת. בהן הכיר את חיים ויצמן והיו לו, לטענתו, מהלכים בקרב אישי מדינה וצבא בצרפת. בניסיון לממש את הרעיון היו מעורבים גם נחום גולדמן, יושב-ראש הנהלת הקונגרס היהודי העולמי, וג'ורג' מנדל, שד המושבות הצרפתי, שהיה ממוצא יהודי.

גולדמן וכהן טענו כי אדוארד דלריה, ראש ממשלת צרפת, נתן את הסכמתו להקמת יחידות יהודיות בהיקף של חטיבה ויותר, ללחימה כחזית המערב. על-פי התכנית, היו המגויסים היהודים אמורים להגיע מארצות-הברית ומבין הפליטים שהגיעו לצרפת ולארצות המערב האחרות ממזרח-אירופה. היחידות היו אמורות לפעול תחת דגל וסמל יהודים, מגן רור ומנורה, ותחת פיקוד יהודי, במידת האפשר. "אם תעבוד הכשורה בעולם כי בחזית צרפת נלחמות פלוגות יהודיות ככות לאומי מיוחד — יהיה הרועש עצום. זה יסלול לנו דרך למפעל צבאי גרול יותר וישמש לנו משען גם לגכי הממשלה הבריטית וגם כלפי היהודים המתבוללים באמריקה" — כתב על כך משה שרת, שהובא בסור התכנית.¹¹⁵

ימים ספורים לאחר פרוץ המלחמה יצא שאול ללונדון כדי לגייס את תמיכתו של חיים

נים. משנשלמו סוף סוף ההכנות, התכשרו הכול על הצטרפות איטליה למלחמה לצד מעבר דרך הים התיכון נחסם ובטלה האפשרות להסתייע בשוויץ לצורכי עלייה. בכך בא הקץ לתכנית ההשתקעות של שאול בשוויץ.¹¹¹

ונים רבות אחד כך, הוסיף מצפוננו של שאול לייסרו על כי הוא ואנשיו "לא גילו את ולד הדרושה". "אינני יכול לסלוח לעצמי על טעות זו" – כתב ליהודה סלוצקי, עורך לדות והגנה. בדעיבר העריך כי על המוסר היה ליטול את הסיכון של כיבוש שוויץ נאצים ולא לפנות משם את שליחיו.¹¹²

וה על חטא שהכה שאול על חזהו הייתה, במידה רבה, "חכמה שלאחד מעשה", לאחר נודעו ממדי השואה שפקדה את יהדות אירופה. אבל, בעת שהדברים התרחשו ניצב עלייה הבלתי לגאלית בפני מכשלות וקשיים חמורים ופעילי המוסר התקשו להשיג געבר וכניסה לארצות היעד ולרכוש אניות שמחירן האמיר. מה שהכביר במיוחד על נשי המוסר היה המחסור בכספים והעדר תמיכה גיבוי חרמשמעיים להעפלה מצד המדינית של היישוב והתנועה הציונית. אלה נתנו עזיפות מוחלטת ליישוב בארץ נגולה וחששו מעימות עם בריטניה ומפגיעה באפשרויות לשיתוף פעולה צבאי עמה. נוסף לשפל הכלכלי בארץ בשנה הראשונה למלחמה, מנעו ממפעל ההעפלה את המשאבים שנדרשו לו.¹¹³

ד כמה שבועות של הלם ומבוכה התעשתו אנשי המוסר, ובנובמבר 1939 התחרשה ז להצלת יהודים במקומות שונים באירופה שלא היו נתונים לשלטון גרמני. פעילות חתרנה בונבה, בבוקרשט ובאתונה, מהן יצאו השליחים לאיטליה, לצרפת ולתורכיה וד כך הפכה לבסיס עיקרי להצלת יהודים.¹¹⁴

חיות לשליחי המוסר הגיעו מתל-אביב, שאליה עבר מרב הארגון לאחר חזרתו של פארוז. ההחלטות בענייני העלייה הבלתי לגאלית התקבלו על-ידי אליהו גולומב, שהיה תקופה לדמות המרכזית בנייהול ההעפלה ושאול עבר לצדו. גולומב ושאל נהגו להתיעץ וההעפלה עם בדל כצנלסון ולעתים גם עם בן-גוריון ומשה שרת, אך החלטות רבות ו ללא הליך פורמלי.¹¹⁵ למוסד אף לא היה באותו זמן משרד משלו ופעיליו הסתופפו של גולומב, חדר מספר 17 בבניין הוועד-הפועל של ההסתדרות שכרחוב אלנבי, וכשהחדר פנוי היו מתבנסים בקפה "שטורן" שמעבר לפינת הרחוב. דק מאוחר יותר הוקצה חדר בקומה העליונה של בית "דבר", שכונה כפי אנשיו – "הגג".¹¹⁶

זאת, נהנו השליחים שנשארו באירופה ממידה רבה יחד של עצמאות וחופש פעולה. זתקשורת עמם וההכרח לקבל החלטות מעשיות במהירות ובמציאות משתנה ובלתי חייבו את שליחי ההעפלה להפעלת שיקול דעת. מציאות זו הולידה מצבים שבהם לא פעלו השליחים על דעת המרכז בארץ. המקרה הבולט ביותר אירע לאחר שיהודה ברגינסקי על-ידי שאול ברחיפות לאירופה בספטמבר 1940 כדי לטפל בנוסעי אניית המעפילים אן, שהיו לכורים בקלאודונו שביוגוסלביה.¹¹⁷ אולם לאחר צאתו של ברגינסקי התקבלה ה, בנראה על-ידי ההנהגה המדינית ששאול היה שותף לה, לשנות את ייעודה של "דאריאן" ד אותה לבריטים כדי שתשמש אותם במשימת מודיעין באירופה, תמורת חמישה-עשר לירות שטרלינג.¹¹⁸ ברגינסקי סירב לפעול על-פי ההנחיה החדשה ולהפקיר את מאה

ושמונים הפליטים היהודים מרומניה שכבר היו על סיפון האנייה. הוא החליט להפד את מרות המוסר והאנייה יצאה לדרכה והגיעה לארץ במרס 1941.

*

עתה, כאשר העלייה הבלתי לגאלית לא עמדה בראש מעייניו של שאול, תפשו את מקומה עיסוקים דוחקים אחרים ובכללם המהלכים להקמתו של הש"י המאוחד. "אותה שעה" – הסביר שאול – "גם לא הייתה בשידה להרחבת ההעפלה, כך שגם מבחינה זו לא ראיתי עצמי דחוק לפעולה שלא תוכל לוותר עלי".¹¹⁹

בכך לא היה שאול שונה משאר חברי ההנהגה המדינית הציונית, לדבות אנשי הזרם האקטיביסטי, שבשנות המלחמה, ובעיקר בסוף 1940 ובמהלך שנת 1941, לא ראו בפעולות העלייה הבלתי לגאלית דרך מרכזית להשגת המטרות הציוניות. בראש סדר היום הציבורי עמד עתידו וגורלו של היישוב בארץ, שנראה היה כי הוא נתון בסכנה קיומית. ראשי היישוב התכוננו לרע מכול – פלישה של הצבא הגרמני לארץ והתקוממות מחורשת של ערביי ארץ-ישראל. הם חשו שיש להתמקד בהתארגנות פנימית של היישוב ובשיתוף פעולה מחורש עם בריטניה, וצורך זה האפיל על כל הצרכים האחרים. בנסיבות אלה, העלייה הבלתי לגאלית, שמשמעות הייתה הצלת יהודים, נדחקה לשוליים ונתפשה לא כמבצע חירום להצלת נפשות, אלא כנושא שצריך להיבחן באמות מירה של כדאיות יחסית. לכך יש להוסיף גם את הקשיים העצומים, הארגוניים והחקציביים, שעמדו בפני העוסקים בהעלאת יהודים מאירופה במהלך שנות המלחמה, לעומת תוצאות מאמצים אלה שהיו רלות ומתסכלות.¹²⁰

מפרוץ המלחמה ועד אביב 1941 נבשלו אנשי המוסר לעלייה ב' בהשגת מרבית היעדים שהציבו לעצמם. במשך שנה ומחצה לא עלה בידם לשגר לארץ יותר משתי אניות מעפילים ובהן כאלף וחמש-מאות איש. האנייה הראשונה, "הילדה", הגיעה בינואר 1940, והשנייה "דאריאן" – במרס 1941. לאחר שנחסמו נתיבי השיט בים התיכון לא הצליחה הסוכנות היהודית לממש אפילו את מבסת עשרת אלפים רשיונות העלייה לשנה שהועמדו לרשותה על-ידי ממשלת המנרט.

*

בניגוד לתוצאות הדלות שהשיג המוסר לעלייה ב' בהעלאת עולים לארץ לאחר פרוץ המלחמה, בלט יתרונם היחסי של גורמים פרטיים שעסקו בהצלת יהודים בסיוע הרשויות הגרמניות. הצליח בכך במיוחד ברתולד שטרופר, יהודי מתבולל שחי בווינה. שטרופר מונה על-ידי קצין הא.ס.א. אדולף אייכמן באחראי ליציאת היהודים מהשטחים שבשליטת הרייך הגרמני, ולהעלאתם לארץ-ישראל. פעילותו של שטרופר הייתה ברוכה במאבקים מרים עם שליחי המוסר לעלייה ב' על אלה מכין הפליטים היהודים שניתן היה להעלות לארץ ועל הכספים שהקצה הגוינט לפעולות ההעפלה.¹²¹

בנובמבר 1940 הגיעו לחופי הארץ שלוש אניות מעפילים שאת שיגורן יום שטרופר: "פסיפיק", "מילוס" ו"אטלנטיק". עם למעלה משלושת אלפים ושש-מאות פליטים יהודים מגרמניה, אוסטריה, צ'כיה ובולגריה. כדי להתניע אניות מעפילים נוספות מלהגיע לחופי הארץ החליטו השלטונות הבריטיים להחמיר עם נוסעי שלוש האניות שנתפשו ולגרשם לאי

דיציוס שבאוקיינוס ההודי, מושבה בריטית שהוכשרה לקליטת מגורשים פוליטיים ופליטים. זה של המנדט הבריטי עמד בניגוד לנוהג שהיה קיים עד אז, לנכות את מספר העולים לתי חוקיים ממבסות העלייה ולהשאירם בארץ לביצוע הפלגת הגירוש נבחרה "פאטריה", ית נוסעים צדפתית ישנה שנלקחה שלל בידי הבריטים לאחד בניעת הצי הצדפתי לגרמנים. 4 בנובמבר הועלו על סיפונה אלף ושבע מאות מעפילי האניות "פסיפיק" ו"מילוס" וב-24 במבר הספיקו הבריטים לצדף אליהם מאה ושלושים מנוסעי "אטלנטיק", שהגיעה לנמל זה ממש באותו יום.

המנהיגות הציונית לא יכלה להשלים עם החלטת הגירוש. למרות ששלוש אניות המעפילים אורגנו על-ידי גורמים הקשורים עמה, מדובר היה בפליטים יהודים נודפי המשטר הנאצי, הם פעילים רבים ומנהיגים של התנועה הציונית, וכן קרובי משפחה של בני היישוב הוותיקים. וסודות הלאומיים הפעילו לחצים מדיניים כבדים על ממשלת בריטניה ועל הנציב העליון רושלים לביטול רוע הגזירה אולם ללא הועיל. כשהסתבר שהבריטים נחושים בהחלטתם צע את הגירוש ומשמצו דרכי הפעולה המדיניות, לרבות שביתה כללית שהוכרזה ביישוב 13 בנובמבר, נפלה ההחלטה במפקדת ההגנה לחבל באניית הגירוש כדי לסכל את הפלגתה, לפחות כדי לעכבה לתקופה ממושבת, ובינתיים לחרש את הלחצים המדיניים לביטול הגירוש. את ההחלטה על ביצוע החבלה יזמו האקטיביסטים, שליחי האגף ההסתדרותי בהגנה. פרט שלושת נציגי ההסתדרות הכללית במפקדה הארצית של ההגנה, אהרן צילנבג, לוי אשכול זקולניק וישראל גלילי, היו שותפים מלאים לקבלת ההחלטה גם גולנמב ושאל. כמה חודשים דם לכן התפטר שאל מחברותו במרכז ההגנה ועבד לעסוק בענייני הש"י המאוחר, אולם ביוון שלא היו לו מתחרים רבים בסמכות ובניסיון, נקבע כי הוא יהיה אחראי מטעם מפקדת ההגנה לפעולת החבלה באנייה.¹²²

גולומב ושאל הביאו בפני ברל כנלטון את ההחלטה על פעולת החבלה ב"פאטריה", וזכו ברבתו. בהבעת תמיכה זו ראו השניים היתר לגשת לתכנון הפעולה.¹²³ ההחלטה לא עברה ליד של דיון מוקדם ושל אישור פורמלי במוסדות המדיניים — לא בהנהלת הסוכנות היהודית, א' ב"ועד הלאומי" וגם לא בוועדה המדינית של מפא"י. היו לכך כנראה שני טעמים: הראשון, גבורה לשמור על חשאיות מרבית, והשני — המשמעותי יותר — ההערכה כי בפודומים אלה פויה התנגדות קשה לכל תגובה אקטיבית נגד הבריטים. התנגדות זו נבעה משיקולים מדיניים שלא להתעמת עם ממשלת המנדט, בשעה שבריטניה שרויה בעיצומה של מערכה צבאית נגד רמניה הנאצית והנהגת היישוב בארץ מצפה לחירוש שיתוף הפעולה הצבאי עם בריטניה, להקמת יחידה צבאית יהודית גדולה שתיטול חלק במלחמה לצד בעלות הברית.

בן-גוריון נעדר באותה העת מהארץ ומי שידע על הפעולה ואישר אותה לפני ביצועה היה משה שרת, גם בתוקף תפקידו בראש ועדת הביטחון היישובית. בדעיבד הציג שרת את האישור שנתן לפעולה כנסילת אחריות של הדרג המדיני כולו על ביצועה: "בפקודת החתום מטה" — כתב שרת — "ומכל מקום כאישורו, טובעה האנייה 'פאטריה' בשעתה ... טיבוע פאטריה נעשה באישור המוסד הלאומי העליון, באותה שעה, הוזה אומר, המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית אשר החתום מטה עמד אז בראשה ... אמנם האישור ניתן לתכנית של גרימת חבלה לאנייה גרידא ולא למעשה שהיו ברוכים בו קודבנות אדם, אבל במקרים כאלה לא תמיד אפשר

לראות את הנולד וכל המאשר את הפעולה נושא באחריות לתוצאותיה הצפויות והכלתי צפויות".¹²⁴

כמה ימים לפני הפעולה הגיע שאול לחיפה כדי לפקח מקדוכ על כיצוע התכנית. את מטהו קבע בדירתה של שולמית קליבנוב, מפקדת הכנות בהגנה, וממנה עקב, יחד עם ברל רפטור, אחר כל שלכי התכנון והביצוע. במנהגו, חקר את העושים במלאכה לפרטי פרטים קודם שנתן את אישורו לכל אחד משלכי המבצע.¹²⁵

ראש המטה הכללי של ההגנה, יעקב דורי, הטיל על אנשי הפרו"מ¹²⁶ לשעבר בחיפה, בפקודו של יצחק שרה להוציא לפועל את התכנית. הכוונה הייתה לפעור חור קטן בתחתית האנייה בלא להטביע אותה ובלא לגרום לקורבנות בנפש. התכנית הראשונה — להצמיד מוקש אל הדופן החיצוני של האנייה — ירדה מעל הפרק בשל הסיכון הרב שהיה בה למבצעים ולאנייה עצמה. כשהחליטו על השיטה החלופית — החדרת מוקש אל תוך האנייה — נקרא יצחק אלטוביה, מנהל החברה הקבלנית של "סולל בונה", שדיכזה בידיה את רוב העבודה היהודית כנמל חיפה, לייצע לשאול ביצע להכניס את המוקש אל תוך הנמל.¹²⁷ אלטוביה הציע לנצל את העבודות שנעשו לתיקון התנור כמטבח האנייה כדי לבצע את המיקוש מתוך האנייה. כררכו, הקשיב שאול להצעה אך לא נתן תשובה לבאן או לכאן אלא דק אמד "שמעתה".¹²⁸ רק לאחר התייעצויות שבהן שיתף שאול גם את ברל רפטור ואת רידיקה נמרי הוחלט לקבל את הצעתו של אלטוביה.¹²⁹

לביצוע החבלה עצמה נבחר מוניה מרדור, שהיה קודם לכן האחראי לפרו"מ באזור הצפון. הוא הבין תכנית אופרטיבית להחדיר את המוקש לתוך האנייה על-ידי הסתרתו בין שקי החול שהועלו אליה על-ידי פועלים ערבים ולהטמינו כמחסן הפחם שבתחתית האנייה. מרדור הציג את התכנית בפני שאול ורק לאחר אישורו החל מרדור לטפל בהוצאתה לפועל.¹³⁰ מדי יום, עם גמר יום העבודה, היה מרדור מגיע לדירה שבה שהה שאול ומוסד לו רין וחשכו על ההתקדמות. מרדור עלה לאנייה פעמיים, תוך סיכון אישי רב, כשהוא מתחזה לפועל, ויצר קשר עם מנהיגי "החלוץ" מקרב המעפילים, עמם תיאם את הכנסת המוקש לאנייה ואת הפעלתו על-ידיהם. אנשי "החלוץ" ביקשו את אישורו של מרדור לפתוח בשביתה ונענו בחיוב. באותו הערב פירט באוזני שאול את השיקולים שעמדו מאחורי הסכמתו לשביתה המעפילים וקיבל ממנו אישור בדעיבד להחלטתו.¹³¹

יצחק שרה, שהיה בעל ניסיון בענייני חבלה, הוא שקבע את צורת המוקש ואח גודלו. בהכנת הומר הנפץ שבו מילאו את המוקש ובחישוב כמות הומר הנפץ הררושה, עסקה קבוצה של מהנדסים ובהם הרמ"א לשעבר, יוחנן רטנר, והיא שהחליטה באופן בלעדי בנושא זה — עובדה שהסתברה, בדעיבד, במברעת בתוצאות הפעולה.¹³² לאחר שניסיון ראשון נכשל נקבע מועד שני להפעלת המוקש, כבוקר ה-25 בנובמבר. לקראת השעה היעודה התמקם שאול בנקודת תצפית ממרומי הכרמל. בשעה תשע כבוקר אידע הפיצוץ ושאל חזה בתרהמה גמורה כיצד, בניגוד לכל החישובים והתחזיות המוקדמים, התהפכה האנייה על צדה ובמהירות עצומה, תוך רבע שעה בלבד, שקעה כולה במים וגררה עמה למצולות למעלה ממאתים וחמישים מבין הנוסעים, שלא היה להם כל סיכוי למלט את נפשם ממנה.

המום מן התוצאה החמורה והטראגית של פעולת החבלה ירר שאול כמהירות חזרה אל

העיר, ובמוניית הראשונה שנקרתה בדרכו יצא את חיפה לתל-אביב. גם יצחק שדה התבודד עם עצמו וככל שידוע לא נפגש עם פקודיו לאחר פעולת החבלה.¹³³ ישראל גלילי היה היחיד מבין אנשי הפיקוד העליון של ההגנה שבא לעודד את רוחם של מבצעי החבלה, ובהם מוניה מרדור, וחלק עמם את הימים הקשים שלאחר טביעת "פאטריה".¹³⁴

היחיד שעמו היה לשאול רצון וצורך לחלוק את תחושותיו הקשות לאחר האירוע הטראגי היה ברל בצנלסון. שאול מיהר לעלות לדירתו של ברל במעונות עובדים שברחוב מוא"ה, בציפייה לשמוע מברל, איש המצפון, משפט צדק על ההחלטה הגורלית לחבל באנייה. אולם, אכזבתו הייתה מרה: "הוא [ברל] ישב ליד שולחנו והיה שקוע בכתיבה. סיפדתי לו על הפרשה ששמעה טרם הגיע אליו. הוא היה בה שקוע בכתיבה שכמעט לא הגיב. בקושי הפליט מלה או שתיים. נפגעי והמשכתי מייד את דרכי ירושלימה"¹³⁵ (שם התגורר שאול מאז החל לעסוק בענייני הש"י).

למחרת היום שבב שאול מרותק למיטתו לאחר שנתקף בהתקף חריף של מחלת האורטיקריה ובל גופו התנפח (מה שמחזק את הסברה שלמחלה היו סיבות פסיכוסומטיות). לפתע נפתחה דלת חדרו ונכנס ברל בצנלסון כולו נרגש ונסער. הוא ביקש שוב ושוב את סליחתו של שאול על שלא התייחס לדבריו כיום האתמול, והצטרק על כי היה שקוע בולו בעבודתו. "שאלו" – אמר לו – "דע לך שיום פאטריה לנו הוא כיום תל-חי".¹³⁶ בכך התייצב ברל לימין האחראים לחבלה ב"פאטריה" והעניק לגיטימציה וגיבוי מוחלטים לפעולה, חרף ההרוגים הרבים שגבתה. באלה ראה ברל קודבנות הכרחיים במלחמתו של העם היהודי לעלייה, שהיא נשמת אפה של הציונות.¹³⁷

תוצאות החבלה ב"פאטריה" פתחו ויכוח ציבורי טוער וממושך שבו כל צד מצא באירוע צידוק לעמדותיו וחיוק לטענותיו. המתונים, שהתנגדו מלבחזילה לנקיטת אמצעים קיצוניים כלשהם, תבעו לערוך חשבון נפש ומתחו ביקורת על דרך קבלת ההחלטה על ביצוע החבלה, שנעשתה ללא דיוק מוקדם וללא אישור מסודר של המוסדות המוסמכים. בהיבט המוסרי, טענו המבקרים, לא הייתה כל הצדקה לסכן חיי אנשים כדי להשיג יעד פוליטי, שהרי שילוח המעפילים למושבה בדיטית מעבר לים היה דרך להצלת חייהם ובואם לארץ-ישראל עתיד היה להיות מובדע, ממילא, אחרי המלחמה.¹³⁸ בוטה במיוחד הייתה רשימה שהתפרסמה בביטאון מפא"י, "הפועל הצעיר", ב-2 בדצמבר 1940, וייחסה את הטבעת ה"פאטריה" ל"יד וזדונית שגרמה לפציעת אנשים ומותם".¹³⁹

האקטיביסטים הצדיקו את החלטת החבלה ב"פאטריה" וראו בה חלק מן המאבק ההכרחי למען המשך העלייה. בעיניהם מאבק זה היה כרוך, באורח בלתי נמנע, גם בסיבונים ובקודבנות. נוסף על כך הצביעו על התוצאות החיוביות של הפעולה: השארת יתר נוסעי "פאטריה" בארץ והימנעות הבריטים מגירוש מעפילי האנייה "ראדיאן", שהגיעה לארץ במה חודשים אחד כך. בישיבת הוועדה המדינית של מפא"י, שהתקיימה שבוועיים וחצי לאחר טביעת "פאטריה", אמר שאול, בתשובה לשאלה כיצד יש לנהוג אם יגיעו אניות מעפילים נוספות, כי "אם כופים עלינו מלחמה ... אין לנו ברירה, בלתי אם להלחם על זכותנו בכל התוקף והבוז".¹⁴⁰ לעומתו, שינו אחרים את העמדה שנקטו לפני פרשת "פאטריה", ביניהם משה שרת ויצחק שדה שאמרו כי לו היו מודעים מראש לסיכון הרב שבפעולה, לא היו נותנים לה ידם.¹⁴¹

שאול נטל אחריות אישית – מעשית ומוסרית – לפעולה מראשית הפרשה ועד לסיומה, וגם לאחר מעשה. הוא לא נתקף בספקות ובהרהורי חרטה, ורבך באדיקות בתפישה שעמדה ביסוד התכנית, ושבעיניו נותרה תקפה גם לאחר הכישלון. בעבור שנים, בהקדמה שכתב לספרה של ברכה חבס, "האנייה שניצחה", על אודות מאבקה של אניית המעפילים "יציאת אירופה", כינה שאול את פרשת "פאטריה" "אסון". ניסוח זה קומם את מוניה מרדור, שהביע את חששו שמא התערער אצל שאול דבר מה באמונה "בצדקת דרכנו עד עתה". במכתב ששלח אליו בינואר 1950, ביקש מרדור משאול לחזור ולהעריך את האירוע ואת משמעותו ממרחק של כמעט עשר שנים לאחר התרחשוהו.¹⁴²

שאול ענה למרדור תשובה מפורטת שבה פרש את "האני מאמין" שלו, ובך כתב לו, בין היתר:

וכשאני שואל עצמי – ככל הרצינות המצפונית – ההייתי משנה כמלוא נימה מקו פעולתי אילו הועמדתי שוב באותן מסיבות (ואף לאור הניסיון המר שנתנסיתי עקב פיצוץ "פאטריה")? הנני עונה ללא הסוס: לא. לא הייתי משנה כמלוא נימה. כי המצב היה אז – לפי מיטב הכרתי – שלא הייתה לאנשים כמונו שום דרך לפעול אחרת. ואיני מתחרט על כך גם לאחר מה שקרה – עם כל הכאב האיום והצורך על הקורבנות.

בהזדמנות זו אספר לך שכפני ניסיון מעין זה הועמדתי שנית בשנת 1944 בהיותי בקושטא. אחת מאניות המעפילים שלנו שהפליגה מרומניה – "מפקודה" – טובעה על ידי הצוללות הגרמניות כים השחור ובה ירדו תהומה קרוב לארבע מאות נפש. רק חמש-שש נפש נשטת ניצלו. לאחר "האסון" המחריד והאיום התייצבה בפנינו השאלה הנוקבת עד התהום, אם עלינו להמשיך בהפעלה מרומניה או לחדול. מרה מאד הייתה ההכרעה, אך אני וחברי הכרענו שאין לנו דרך כי אם להמשיך. מכאן, תכין את דעתו הכרעה.¹⁴³ [ההרגשות במקור]

לתיאור שכלל שאול במכתבו לגבי נטילת הסיכון בשילוח אניות נוספות לארץ גם לאחר הטבעת האנייה "מפקודה" באוגוסט 1944, מצטרפת עדות מפי גיסו של שאול, משה מרק, ולפיה הציע שאול באוגוסט 1946, בעקבות החלטה שקיבלו הבריטים לגרש את המעפילים לקפריסין, לחבל באניית המעפילים "גור" שנתפשה על-ידי הבריטים. אולם ההצעה לא יצאה אל הפועל ומעפילי האנייה, שעליה פיקד מרק, גורשו לקפריסין.¹⁴⁴ שתי הדוגמאות הללו מלמדות כי שאול נותר שבו ברפואי החשיבה שלו והמשיך להאמין בכל לבו כי השיקולים לחבלה ב"פאטריה" היו נכונים, מוצדקים וישימים גם בהמשך מאבק ההפעלה. דרושה הייתה, כנראה, גם יכולת התעלמות מסיימת מהקודבנות כדי שניתן יהיה להתמיד במלחמה נחרצת בזאת ולשאוף לנצח בה חרף המחיד הכבד שגבתה. בהקשר דומה התבטא שאול באחר הימים באוזני אנשיו כי לא ראה מעוררו איש רך לב שעוסק במלאכות קשות, אלא דק אנשים קשי עורף.¹⁴⁵

את המכתב למוניה מרדור חתם שאול בקביעות הבאות:

זכותנו המוסרית האישית לכצוץ פעולות מעין אלה — שעלו בקורבנות רבים — הייתה נעוצה בעובדה שעשרת מונים היינו מוכנים להפקיד את חייו. זכותנו המדינית המוסרית הייתה נעוצה בהכרתנו המוחלטת שלא הייתה לנו שום דרך אחרת כדי ללחום את מלחמת העלייה והחרות. וכשנסתתמו כל הדרכים האחרות (וזה היה המצב לאמיתו), נאלצנו לבחור גם בדרך זו. לא ששנו לדרכים אלה. בקשנו בכל האמצעים להימנע מרכיב אלה — מבלי לוותר על המטרה. ובשנסתתמו בפנינו, על ידי השלטון הצורר, כל הדרכים האחרות נדחקו גם לדרכים אלה. האחריות על הדם הזה תיפול על המשטר האויב, המתועב והאכזרי ועל נציגיו. כמוכן שנצפנו של כל אדם בעל לב לא יוכל, אולי, להירגע ער יזמו האחרון, גם לאחר כל השקולים שמנתי, וזהו אולי מותר האדם. אך מורכנו לא יכולנו לסטות מבלי לבגוד בעצמנו ובעניין. ההצדקה ההיסטורית של דרכנו — גלויה ואינה זקוקה להוכחה.¹⁴⁶ [ההרגשות כמקור].

*

עם הגיע אניית המעפילים "דאריאן" לחופי הארץ, במרס 1941, נחתם הפרק הראשון של ההעפלה המאורגנת שבמסגרתו העלה המוסד לעלייה ב', מראשית 1938, למעלה מששת אלפים עולים לארץ. מספר קרוב לזה הועלה באותה תקופה על-ידי הרביוניסטים, והשאר — על-ידי גופים פרטיים. עד פרוץ המלחמה, בשנים 1938-1939, הגיעו לארץ-ישראל למעלה משבעה-עשר אלף עולים בלתי לגאליים, שהיוו קרוב למחצית מסך העולים לארץ באותן שנים. רוב פעילי המוסד לעלייה ב' לא יכלו להמשיך ולפעול בעיצומה של המלחמה. כשהסתיימה פרשת "דאריאן" נטשו רובם ככולם את עמדותיהם באירופה, חזרו לארץ ופעולות ההעפלה מנמלי אירופה שותקו למשך שלוש שנים. בפסק הזמן שנכפה עליו כוונה פעילות המוסד לעלייה ב', בניצוחו של שאול, בעיקר לשלושה יעדים: התלוננות לימים שלאחד המלחמה, כדי לאפשר בהם העלאת מסיבית של יהודים לארץ (איש לא צפה, כמובן, שהמלחמה תימשך זמן כה רב); השני — הפניית המאמץ להעלאת יהודים מארצות המזרח ודרכן בדרכי היבשה לארץ-ישראל; השלישי — התארגנות של המוסד להצלת יהודי אירופה מקושטא. בקיץ 1942 הושלמה גם ההתארגנות הפנימית במוסד: נקבעה ועדה ציבורית לניהול ענייני הארגון, שכללה את שאול כמרכז, יוסף כרפל גובר, ונציגים נוספים של המפלגות הציוניות החברות בקונגרס הציוני, על-פי יחסי הכוחות ביניהן. כמו כן, גובשו הנהלים בתחום הכספי והוקמה ועדה לניהול קורסים לשליחים שנפתחו במהלך שנת 1942.¹⁴⁷

פרק תשיעי

הקמת הש"י המאוחד

בסוף אוקטובר 1939, לאחר שובו לארץ, השתלב שאול מחדש בעבודת ההגנה כא משלושת נציגי האגף ההסתדרותי במפקדה הארצית. שרה והילד לא נהנו מן העובדה שא המשפחה סיים את שליחתו הממושכת בחו"ל, שכן את מאורץ הכמוסים לחזור לכינרת, עבודת החקלאות, ולחיות בקרבת משפחתו, גנו שאול גם הפעם לטובת השליחות הציבור הוא חנד להתגורר בתל-אביב, ואת ביתו פקד לעתים רחוקות. החקפי מחלת האורטיקו שהתישו את כוחותיו הקשו עליו את הנסיעות הארוכות לכינרת. זריקות הקורטיון שבהן צ אותו ד"ר קונין התבררו בכלתי מועילות ושרה נועקה מעת לעת לנסות אביב לסעוד אותו בחול בתל-אביב שבר שאול חדר מרווח בפנסיון של דחל מלכין שפתח אלנבי 43. עבור ארו צהריים שכללה "הרבה מנות" שילם לבעלת הבית שבעה גרושים וחצי ליום, אולם גברת מל סירבה בכל תוקף לקבל מירי שאול רמי שכירות. כימי החופשה פכת-הספור היו שדה והיל: עובדים את כינרת ומצטדפים לשאול בתל-אביב.²

את נמנו חילק שאול בין ניהול ענייני המוסד לעלייה ב' לבין פעילות מחאה ומאבק הבריטים. שאול הצטרף שוב לוויכוח המתמשך בין האקטיביסטים למתונים על צורת המז ואופיו, ויכוח שהסתיים לאחר פרוץ המלחמה בהחלטת פשרה במסכא, שהתירה לקבוצת חב לפעול נגד הבריטים, בלא שהדבר יטיל אחריות על המפלגה. לאחר שפרסמו הבריטים ב' בפברואר 1940 את חוק הקרקעות, שהתיד ליהודים לרכוש קרקעות רק בחמישה אחוזים משנ של ארץ-ישראל המערבית, נדחם שאול לארגון הפגנות המוניות. ההפגנות הסוערות אנו בהוראתו של בן-גוריון נגד הבריטים בכל מרכזי היישוב הגדולים ושאל שימש בתפקיד: הקשר עמו בנושא זה.³ ב-13 במרס 1940 החלה ההגנה להפעיל את שידורי "קול ישראל" תחנת השידוד החשאית של היישוב המאורגן. שאול נמנה עם "המצודים הנלהבים", כלע בהקמתה של תחנת השידוד כחלק מהמאבק בממשלת המנדט, ואילו בן-גוריון הטיל בנחיצותה ובתועלת שבה. לעבודת קריינות בתחנה גייס שאול את אהוביה מלכין, בנה הצ של בעלת הבית, שגדל יתום מאב ושאלו חש כלפיו מעין אחריות אבהית.⁴ את יום השירו הראשון עשה שאול בדירתו של בן-גוריון, ובשעת סיום השידודים כנגינת המנון "התקו דאה שאול את בן-גוריון נרגש עד דמעות.⁵ אולם שלושה חודשים אחר כך, ב-11 ביוני, כניסת איטליה למלחמה, הוחלט להפסיק את שידורי "קול ישראל", מתוך רצון שלא ל במאמץ המלחמתי הכדיטי נגד גרמניה ובעלות בריתה.

באותו הקיץ, בעיצומה של המלחמה בגרמניה הנאצית, חזר בו שאול מהתנגדותו הנח

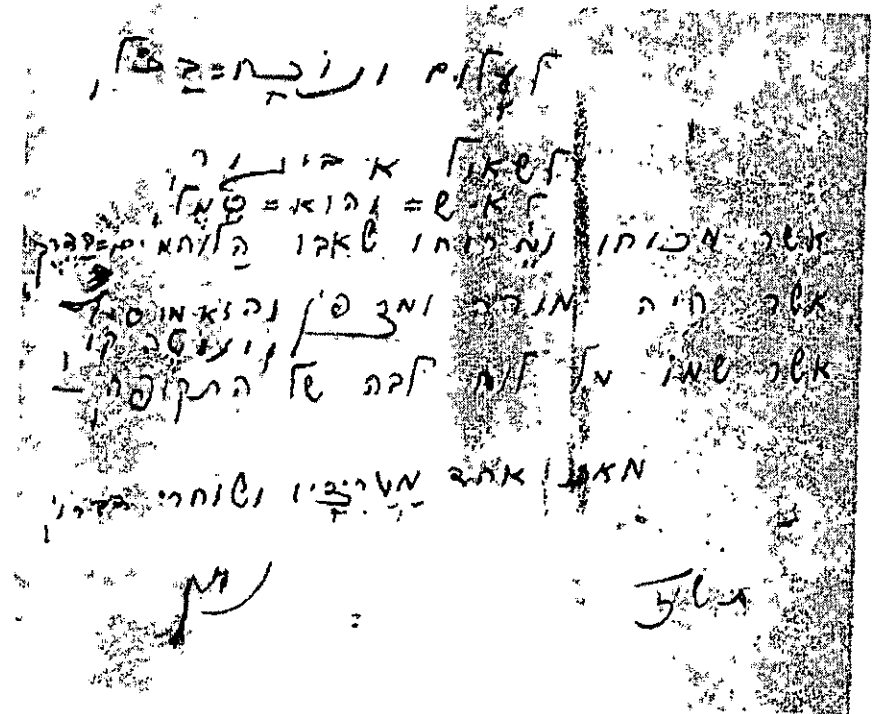
1002865

אריה בועז

עלום ונוכח בכל

סיפור חייו של שאול אביגור

יו"מ

הנוסח שכתב נתן אלתרמן על נבי עוזק מספר השירים שלו "עיר היונה" שאותו הקריש לשאול אביגור

2001

2001

ARIEH BOAZ

UNSEEN YET ALWAYS PRESENT
THE LIFE STORY OF SHAUL AVIGUR

אוניברסיטת חיפה
הספרייה

עורכת: תמר מרכוס
מפתח שמות: הרצליה אפרתי

ספר זה מוקדש לזכר בת'נין
שנספתה בשילוב במלחמת הרחוק בקיץ תשנ"ח (8)

הספר דואה אור בסיוע:

- "ארגון חברי ההגנה" והיו"ד אלוף (מיל') אהרון רורן
- "העמותה לחקר מערכות ההעפלה ע"ש שאול אביגור"
- "קרן המייסדים" ע"ש יעקב אפטר, יצחק כראלי, שרגא גורן, אברהם זברסקי, יהודה חורין וראובן שנקר
- "קרן זגגי" – אלי אורן
- קרן רות עליאב
- עמנואל סלע

מס"ב 4-1133-05-965 ISBN

©

כל הזכויות בעברית שמורות למשרד הביטחון – ההוצאה לאור

הורפס בישראל, תשס"ב-2001

סדר: ההוצאה לאור – משרד הביטחון. אירית מנה

לוחות הורפס: ררור תעשיות רפוס בע"מ

All Rights Reserved to the Ministry of Defence, Israel

(www.modpublishing.co.il)

(www.mod.gov.il)